

Drottning Margaretas svenska råfst.

1.

I januari 1396 hyllades Erik av Pommern på ett herremöte i Viborg som konung i Danmark. På våren begav han sig åtföljd av drottning Margareta till Sverige, där kungavalet ägde rum på ett möte i Skara, bevistat av det svenska rådet. Valet stadfästes i traditionella former, när Erik den 23 juli hyllades på Mora äng. Kungavalet åtföljdes i både Danmark och Sverige av reduktionsbeslut.

Om reduktionen i Danmark stadgade den allmänna förordning, som drottning Margareta utfärdade i slutet av januari 1396 och som enligt sin ordalydelse tillkommit under medverkan av drottningen samt Eriks »råd och män»¹. Alla skattebönder och alla kronogods, som kommit från kronan, sedan Valdemar Atterdag lämnade landet 1368, skulle återgå.

Det svenska reduktionsbeslutet föreligger i Nyköpings recess av den 20 september 1396, utfärdad av Eriks svenska rådsrets och besegrad av konungen, drottning Margareta samt en omfattande stormannaförsamling². I recessen anges, att beslutet kommit till i samråd mellan utfärdarna och konungen både före och efter valet.

I det svenska reduktionsbeslutet sattes den tidsgräns, inom vilken avsöndringarna skulle ha skett för att kunna återdömas till kronan, till Albrekts av Mecklenburg ankomst till Sverige 1363. Detta kan också uttryckas så, att tillståndet på den tid, då Margaretas make, Håkan, tillsammans med Magnus Eriksson styrde landet, skulle återställas.

¹ Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv V, s. 52 ff.

² ST II, s. 655 ff.

I både Danmark och Sverige har reduktionen — i fullgod överensstämmelse med bakgrunden för Margaretas regentställning — ideologiskt inneburit en restitution av tillståndet, då drottningens anförvanter regerade. Den mellanliggande tidens förändringar ha betraktats såsom ogiltiga. I övrigt äro bestämmelserna helt olika formulerade i den svenska recessen och i den danska förordningen. Särskild hänsyn togs i Sverige till sådana gods och bönder, som kommit i »fogdars och ämbetsmäns» händer. Dessa skulle återgå till krono eller skatte utan någon ersättning till dem, som innehade godsen vid tiden för reduktionen. Om skattebönder sålt sin jord till frälse, skulle köparen däremot återfå köpeskillingen inom ett år efter det att egendomen dömts till skatte. Jämna byten skulle bestå. En annan form av övergång från skatte till frälse utgjorde nyadlingarna. Om dem bestämdes, att alla, som icke på lagligt sätt erhållit adelskap efter Albrekts tron-tillträde, skulle dömas under skatt. Sedan stod det kung Erik fritt att av nåd utfärda nya adelsbrev i de fall, där sådana ansågos böra ifrågakomma.

Den genom recessen beslutade reduktionen gick i verkställighet, även om det icke skedde så snabbt, som man hade tänkt sig vid beslutets fattande. En mycket stor procent av det bevarade urkundsmaterialet från perioden 1396—1414 har sitt ursprung i räfsterna efter kronans förlorade inkomst-källor. Men urkundsmaterialet är icke jämnt fördelat över denna period. Räfstetingen ha i stort sett ägt rum åren 1396—97, 1399 och 1409. Därtill komma räfsten i Finland 1405 samt återvinningsdomarna från kronan 1413—14 i samband med reaktionen efter drottning Margaretas död.

Räfsten har betecknats såsom »den märkvärdigaste åtgärd, som under drottning Margaretas tid vidtogs i avseende på Sveriges inre styrelse»¹. Den har sedan länge uppmärksamats av forskningen. I vissa avseenden är ej heller mycket att tillägga utöver vad som tidigare framhållits. Detta gäller delvis om räfstens faktiska resultat.

¹ Styffe, Bidrag till Skandinavians historia II, s. LX.

Hur mycket kronan vann kan icke exakt anges, eftersom det bevarade källmaterialet endast tillåter slutsummeringar för vissa spridda områden, framför allt delar av Västergötland, Västmanland och Uppland. Om man räknar i »fastigheter», har antalet reducerade i hela landet approximativt beräknats till åtskilliga tusen¹. En jämförelse mellan den reducerade jorden, räknad i markland, och antalet skattebönder i vissa hundaren i Uppland och Västmanland 1413 och 1539 har gett till resultat, att den reducerade jorden i dessa hundaren torde ha utgjort från $\frac{1}{4}$ till $\frac{1}{12}$ av den totala skattejorden². Siffrorna vittna både om förskjutningen mellan skatte och frälse under upplösningsperioden efter Magnus Erikssons fördrivande och om den förändring i besittningsförhållandena, som räfsten innebar.

Margaretas reduktion blev betydelsefull även i det avseendet, att den mera bestämt än tidigare fastslog gränsen mellan gammalt frälse och skatte³. Den statsrättsliga princip, som kan följas tillbaka till 1200-talet och som vunnit insteg i Magnus Erikssons landslag, att »iura regni» icke fingo varaktigt avsöndras, blev kraftigt understruken⁴.

Ur andra synpunkter kan drottning Margaretas räfst bli föremål för fortsatt diskussion.

2.

En ej oviktig fråga för bedömningen av Margaretas regim är, vad som förmått den svenska andliga och världsliga aristokratien att 1396 åtminstone formellt samtycka till en reduktion, som skulle komma att drabba de egna stånden.

Man har hänvisat till många olika faktorer. Reduktions-

¹ Styffe, Bidrag II, s. LXVI, Erslev, Dronning Margrethe, s. 296 ff., Brillioth, Svensk kyrka, kungadöme och påvemakt 1363—1414, UUÅ 1925, s. 302.

² Lönnroth, Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige, GHÅ 1940, s. 180 f.

³ Styffe, Bidrag II, s. LXXII, Lönnroth, a. a., GHÅ 1940, s. 181 f.

⁴ Rosén, Kronoavsöndringar under äldre medeltid, Skrifter utg. av Hum. Vet.-Samf. i Lund XLVI, passim.

åtgärderna fullföljde traditioner från folkungatiden¹. Margareta var enligt bestämmelserna i Magnus Erikssons landslag i sin fulla rätt att anbefalla reduktionen. Därtill kom hennes reella maktställning 1396. Råd och stormän kunna både juridiskt-formellt och reellt ha varit försatta i ett sådant tvångsläge, att de endast haft att fatta beslut i enlighet med drottningens diktat². Man har också sökt en förklaringsgrund däri, att den föregående tidens olyckor fått den andliga och världsliga aristokratien att inse »att förstärkandet av kronans inkomster var oundgängligt för bevarandet av deras egen trygghet»³. Å andra sidan har man icke allenast hänvisat till Margaretas reella och juridiska maktställning utan också till hennes rent personliga inflytande över sinnena⁴. Vad speciellt prelaternas hållning angår, har framhållits, att de knappast i råfste frågan kunnat förfäktat en annan mening än adeln⁵, och att de vid beslutets fattande räknat med »att de kyrkliga organisationerna i realiteten skulle kunna påräkna ett visst undseende från drottningens sida», ett undseende, som helt kom att utebli⁶.

Att recessen i viktiga punkter utgör ett led i förverkligandet av Margaretas planer på att stärka kungamakten genom omläggning av förvaltningen är tydligt. Från det ögonblick, då hon antogs som Sveriges regent, har drottningen strävat efter att behärska slottslänen. Redan i den s. k. dalaborgsöverenskommelsen 1388 fingo Bo Jonssons testamentsexekutorer avstå de flesta av den forne drotsens många pantlän.

¹ Rosén, a. a., s. 101 ff.

² Erslev, a. a., s. 297, Lönnroth, Sverige och Kalmarunionen 1397—1457, s. 14 f.

³ Styffe, Bidrag II, s. LXI.

⁴ »Det sätt, på vilket frågan framdrevs, vittnade uppenbarligen om Margaretas rent häpnadsväckande förmåga att utan opposition vinna sina syften. Det var ett led i hennes lugna, men sakligt kraftiga politik». (H. Rosman, Bjärka-Säby och dess ägare I, s. 290 ff.). »I hennes närvaro synes all opposition, såväl andlig som världslig, städse ha avsevärt dämpats» (Brilioth, a. a. UUÅ 1925, s. 276).

⁵ Brilioth, a. a., UUÅ 1925, s. 276.

⁶ G. Carlsson, Sveriges historia till våra dagar III:1, s. 127.

De behöllo endast Viborg och Nyköping med Västmanland och halva Dalarna. På söderköpingsmötet 1389 fastslogs principen, att slottslänen i fortsättningen icke skulle förpantas. Genom en överenskommelse i juni 1390 övertog Bo Jonssons närmaste frände, Sten Bosson (Natt och Dag), ensam alla de panter, som Margareta lämnat Bos barn. Den stormanna-konkolation, som exekutorerna utgjort, var därmed upplöst och utestängd från slotten¹.

Tendensen att behärska slotten fick en fortsättning i recessens bestämmelse om drottningens svenska underhållsländer. Hon erhöll därigenom Östergötland, Rumlaborgs län, Skara stift, Västerås slott med Norrbo härad och Bergslagen. Områdena kommo att ställas under fogdeförvaltning.

Reduktionen kan ses ur samma synpunkt. Den skulle bidra att öka kronans fasta inkomstkällor, samtidigt med att den minskade de härskande skiktens. Recessen ger ingen direkt motivering till den medgörliga hållning, som det andliga och världsliga frälsets representanter visade i denna punkt. De i litteraturen nämnda orsakerna kunna mer eller mindre ha spelat in. Men de utgå alla från förutsättningen, att reduktionen genomdrivits utan att någon kompensation förespeglats. Det är icke troligt, att förhållandena setts enbart ur denna aspekt 1396. I alla händelser kan problemet — oavsett drottning Margaretas person och maktresurser — även ställas på ett annat sätt. Man kan fråga, vilka agitationemedel, drottningen förfogade över och använde sig av vid beslutets genomdrivande. Utgångspunkten kan tagas i en analys av formuleringen i recessens stadganden.

Recessen framstår i flera avseenden som en slutuppgörelse, sedan freden med Mecklenburg 1395 gjort slut på krigstillståndet och Margareta genom Eriks av Pommerns kungaval formellt frånträtt ställningen som interimsregent. Det faktum, att krigstillståndet betraktades som slut, medförde att missförhållanden under orosperioden borde undanröjas

¹ H. Rosman, a. a., s. 286 ff., Lönnroth, Sverige och Kalmarunionen, s. 12 ff., G. Carlsson, a. a., s. 9 ff., 42.

och att oppositionen mot dessa missförhållande hade berättigade krav att vinna gehör. Oppositionens krav framtråda i recessens formuleringar.

De kyrkliga anspråken på att få tillbaka vad som under orostiden utkrävts godtyckligt reglerades. Samtidigt utlovades bättre förhållanden för framtiden. Man skulle »bättre hålla på vår herre konungens brev och på vår fru drottningens brev härefter än hærtill.» Det skulle vara förbjudet för alla att pålägga skatt eller tunga »i något fögderi i Sverige, utan han have vår förnämnde herres eller frus brev därpå, vad de skola utgöra». Stadgandena rikta sig mot lokalförvaltningens organ. När garantier skapats mot deras godtycke, har avgörandet lagts i kungamaktens händer. Man skulle bättre hålla de kungliga breven, t. ex. privilegiebreven, i helgd. Extra skatter fingo utkrävas endast på kunglig befallning.

Stadgandet om reduktion börjar likaledes med ett angrepp på »fogdar och ämbetsmän»:

Først ær wñ alla the fogdha oc æmbetzmæn, som krononne godz i wærio hawa hafft eller til pant eller til laans, sidhan thet ørlogh først bœriades mællen konung Magnusse oc rikesens mæn i Swerike, swa som ær thet aar, som konung Albricht først inkom i Swærike. Alt thet godz oc bønder, som the fornæmpde fogdha oc æmbetzmæn hawa fangit fra konungzdømit sidhan thæsse forscrefna tiid, thet scal alt i geen dømas oc koma v(nder) konungen oc krononna altiit at bliwa, oc ænga pæninga ther fore giwas oc radhas boot vppa oc gøras ey mera swa.

Därefter följer i recessen bestämmelser hur man skulle förfara, om skattegods på annat sätt kommit i frälsehand. Om någon hade gästtat eller beskattat en bonde, så att denne sålt eller pantsatt sin jord till någon annan än den, som begått övergreppen, skulle jorden återgå men köparen återfå sin köpeskilling.

En generell distinktion mellan skattegods i fogdars och ämbetsmäns ägo å ena sidan, i övriga frälsets å den andra, skulle varit omöjlig att praktiskt genomföra¹. Den är också

¹ Stadgandet om »fogdar och ämbetsmän» har i forskningen icke närmre diskuterats. Jfr emellertid den helt olika nyanseringen hos Erslev, a. a., s. 296 f., och Lönnroth, Sverige och Kalmarunionen, s. 15.

okänd under de räfster, som blevo följden av Nyköpings recess¹. Något rimligt skäl, varför en fogde, som köpt skatte-gods under samma betingelser som andra medlemmar av frälset, i olikhet med dessa icke skulle få tillbaka köpeskillingen vid godsets återgång till skatte, kan ej anföras. Under sådana omständigheter måste avseende fästas vid att begreppen »pant och län» framhåvas vid fogdars och ämbetsmäns gods-innehav, pant och *köp* vid övrigas, där ersättning skulle utgå. Köpen ha icke varit aktuella vid stadgandet om ämbetsmäns och fogdars godsförvärv.

När dessa nämnas för sig med särskilda regler, avses sannolikt förvärv, som gjorts i samband med *ämbetsutövningen*. Såsom fogdar och länsinnehavare ha de haft speciella möjligheter. Vad som uppenbarligen härvid varit aktuellt är förvärv, som 1396 hävdats ha kommit till genom missbruk av ämbetsställningen. Slutorden »och rådads bot uppå och göres ej mera så» stöda denna tolkning².

¹ Jfr t. ex. de generella bestämmelserna om att alla skulle återfå sitt »wedhergiæld» 1399 (Styffe, Bidrag II, s. 72 ff.).

² Skulle stadgandet tolkas såsom gällande indragning av alla län och panter och skulle de förbli indragna i framtiden, har Margareta omedelbart överträtt förbudet. I december 1396 gav hon nämligen en förlåning till väpnaren Sigge Laurensen för trogen tjänst (Udvalg af danske Diplomer og Breve, ed. Molbech-Petersen, nr 37). I recessen lovade hon att pantsätta gods för 20.000 mark silver (nedan s. 181). Vad som avses med förvärven i samband med ämbetsställningen framgår åtminstone delvis av ett par samtida källor. I det bekanta bannbrevet från Arboga i mars 1396 påtalades, att »principes, milites et militares» förbehöllo sig panter och sedan underlätto att avräkna pantegodsens inkomster från pantesumman, som därför icke amorterades (nedan, s. 180). I den kommentar till recessens reduktionsbestämmelser, som gjordes under räfsten i Västergötland 1397, återkommer talet om fogdar och ämbetsmän i tydligare sammanhang: »item om the gotz, ther foghetæ eller embitzmen fore saköra aff scattabondom innen thenna forsagthe tidh (∴ sedan 1363) under sith eller sinæ fongit hafue, at bönderna thom igeen fonga, oc krunan suo munga pæninga aff bondanom, som sakfallit til sigher, ther gotzit fore wt gik» (Styffe, Bidrag II, s. 53 f.) Kommentaren förutsätter, att fogdar och ämbetsmän lagt beslag på skattegods för uteblivna böter till kronan. De ha behållit godsen för egen räkning utan att låta inkomsterna från dem amortera bötesumman. Jfr härmed uttrycket »mät» under räfsten i Västmanland 1399 (nedan s. 188).

Udden mot fogdarna och länsinnehavarna kommer igen i recessens fortsatta reduktionsbestämmelser. Efter det ovan diskuterade avsnittet heter det, att om »någon» »trängt eller beskattat eller gästtat någon bonde», så att denne måst avyttra sin jord till någon (d. v. s. någon annan) frälseman, skulle godset åter bli skatte och innehavaren få sin köpeskillning igen. Även här är det de lokala förvaltningsorganen, som få skulden. Frälset i övrigt urskuldas för sina köp. När köpen gingo tillbaka, skulle även köpeskillningen utbetalas.

Talet om att bönderna tvungits att sälja genom beskattning och gästning bör ses i samband med det ovan citerade stadgandet mot lokalt utkrävda skatter och tungor. Att beslutet skulle gälla alla skattegods, som sedan 1363 kommit i frälse ägo, nämnes endast i förbigående i samband med indragningsförfarandet. Där talas om »detta föreskrivna gods och allt annat gods och bönder, vem som än innehar dem, som kronan är från gången innan denna föreskrivna tid».

En analys av recessen ger till resultat, att denna utformats i polemik mot de lokala förvaltningsorganen, som under den föregående upplösnings- och krigsperioden fått för fria tyglar. Så är fallet med garantierna mot lokalt godtycke och lokalt utkrävande av skatter och tungor utan kunglig befallning. Reduktionsstadgandet har byggts upp med denna ideologi för ögonen. Därav har det fått sin annars oförklarliga formulering. Men problemet återstår, om och i vad mån denna recessens medvetet utformade tendens mot lokalt godtycke har haft resonans 1396. Dess förhistoria ur denna speciella synpunkt kan i sina huvuddrag följas.

Restriktionerna gentemot avsöndringar av kronans inkomstkällor i form av övergång av krono eller skatte till frälse hade tidigare samband med att en extra beskattning, som även drabbat frälset, börjat tynga. Så var fallet under Magnus Ladulås, då tesen om »iura regnis» inabalienitet blev aktuell. Vid tiden för tillkomsten av Magnus Erikssons landslag med dess avsöndringsförbud har också den ökade extra beskattningen diskuterats. Denna diskussion ledde icke endast till att man sökte sätta en bestämd gräns mot fort-

satta avsöndringar utan också till en räfst efter förlorade skatte- och kronoegendomar¹. Såväl det andliga som det världsliga frälset har stått inför valet mellan begränsning i expansionen på skattejordens bekostnad eller ökade bördor, som drabbade även frälset.

Denna problemställning har fortfarande varit aktuell vid 1300-talets slut. Konung Albrekts regering har icke endast karakteriserats av frälsegodsets ökning på skattegodsets bekostnad utan även av skärpt beskattning i olika former. Även om källmaterialet är bristfälligt, kan man fastslå, att frälselandbönderna icke alltid gått fria². Margareta har fortsatt på denna väg. Den 24 oktober 1389 kungjorde rådet, att man med drottningen överenskommit om en »hjälp», som skulle utgå med en mark »över allt riket, både över biskopars, klerkers, kyrkors och klosterns, riddares och svenners landbor och vårdnader, så ock över alla rikens skattebönder i vilket biskopsdöme eller lagsaga de än byggande äro»³.

Samtidigt ha frälseklasserna reagerat mot gårdar och tungor av olika slag. I sin försäkran på dalaborgsmötet 1388 lovade Margareta alla stånd att »städja och unna och låta allan den rätt, frihet och privilegier, som konungar dem och deras förfäder friast unt och gjort hava, förrän konung Albrekt in till Sverige kom»⁴. Det har framhållits, att löftet förebådar nyköpingsrecessens reduktionsbeslut, då Margareta icke godkänt förändringar efter 1363⁵. Men försäkran har även en positiv sida, som säkert dominerat i den situation, som var rådande 1388. Udden var riktad mot Albrekt och hans regemente. Privilegierna skulle icke, såsom skett under Albrekts tid, göras illusoriska genom extra skatter och tungor. Ej endast relationen mellan skatte och frälse utan också privilegiernas reella innebörd skulle återställas

¹ Rosén, a. a., s. 92 f., 113 ff.

² Lönnroth, a. a., GHÅ 1940, s. 174 f.

³ FMU nr 982.

⁴ ST 412.

⁵ G. Carlsson, a. a., s. 57.

till det idealtillstånd, som ansågs ha rått dessförinnan, under konungarna Magnus och Håkan.

Drottning Margaretas försäkran av 1388 vidimerades på söderköpingsmötet 1389 samma dag som kungörelsen om markgården utfärdades¹. Markgården betecknas på den nu bevarade kungörelsens baksida med något senare hand »contribucio facta tempore Margarete regine, que dicitur wlgariter drotning marc»². I samma avskriftsamling från 1400-talets början, som bevarat vidimationen av dalaborgsförsäkran, ingår ett odaterat aktstycke. Det har rubriken »Detta lovades svenskom mannom hållas, då drottningmarken gavs av landena»³. Även detta aktstycke hör sannolikt hemma på söderköpingsmötet⁴.

Aktstycket innehåller en rad krav, uppsatta som villkor för att den åstundade markgården skulle beviljas. Ånyo möter privilegiefrågan. Kyrka, klerker och ridderskap skulle »njuta sina friheter och sitt frälse och privilegier, så som de hava av ålder haft av *godom gamlom konungom*, herrom och påvom». Orden »godom gamlom konungom» korrespondera med »för än konung Albrekt in till Sverige kom» i Margaretas dalaborgsförsäkran. Vi ha åter en antydning om, att de sista folkungaregenternas tid framställts såsom ett idealtillstånd, som skulle återställas på privilegiernas område. Men nu anges mera konkret vad detta skulle innebära.

Den beviljade hjälpen fick icke göras till »sedvänja», så att privilegierna därigenom i fortsättningen kränktes. Det var garanti mot extra beskattning av frälset i dess helhet, utkrävd av kungamakten, som man därigenom ville skapa. En garanti med den innebörden hade tidiga föregångare i svensk historia exempelvis 1319 och i landslagen. Men garantierna togo nu icke endast sikte på kungamakten och de extra gårdar, som utkrävdes centalt av hela riket. Texten

¹ ST II, s. 469 noten.

² FMU nr 982.

³ Reuterdahl, Svenska kyrkans historia III:2, s. 528 f. Jfr Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432, utg. af A. Lindblom, s. 16.

⁴ G. Carlsson, a. a., s. 10 f. Andra dateringar hos Erslev, a. a., s. 265, 485, 492 och Lönnroth, Sverige och Kalmarunionen, s. 64.

fortsätter: »Denna hjälpen göra vi med så förskäl, att våldgästning och denna orätta landridan avlägges, så ock att fogdarna med sina tjänare oss och våra vårdnader ingen skatt eller orätta tunga tillägga mot lagen».

Frälseklasserna ha vid gårdens beviljande sökt skapa garantier för att deras gamla privilegier skulle hållas vid makt. Faror kunde hota från kungamakten i form av extra gårdar, som utkrävdes av hela riket. En sådan hade pålagts efter bevillning 1389. Men även från fogdar, krigsbefäl och länsinnehavare, om dessa tillätos att på egen hand lägga »olaga» skatt och tunga på landbönderna inom sina förvaltningsdistrikt. Slotten och länsväsendets utveckling under Albrekts tid hade medfört, att de flesta extra bördorna gingo till de lokala behoven vid slotten¹. De ha under orostiden också pålagts lokalt, något som var en given följd av den allmänna upplösningen och den svaga centralregeringen. Polemiken mot det lokala godtycket är tydlig.

Men krigstillståndet fortsatte under Margaretas regering. De fortsatta kraven, nu speciellt från kyrkans sida, som blevo följden, framträda i en linköpingskapitlets skrivelse 1391, förorsakad av fogden Evert Moltkes på Stegeborg åtgärder. Det lagliga tillvägagångssättet vid utkrävandet av extra gårdar ställdes skarpt mot de lokala förvaltningsorganens godtycke. En extra gård fick icke påläggas endast i en del av riket utan skulle beviljas i hela riket på en gång. Den skulle utgå, sedan kapitlet gett sitt »ja, godvilja eller samtyckt till» och sedan man fått »vår fru drottningens brev att hon för riksens stora nytta och beståndelse kan skatt pålägga *över allt ganska riket*». Margareta skulle ha lovat, att »ingen må skatt eller annan tunga till kyrkovårdnad lägga utan biskops och kapitels samtycke och fullbordan»². Tvenne år senare har Margareta förmanat fogdar och ämbetsmän i Östergötland att icke betunga kyrko- och klosterlandbor med skatt, dagsverken och gästning³.

¹ Lönnroth, a. a., GH Å 1940, s. 169.

² Suhm, Historie af Danmark XIV, s. 561 f.

³ Kh 54, Linköpings stiftsbibliotek f. 147, Linköpings biblioteks handlingar I, s. 103, Brilioth, a. a., s. 265 f.

I mars 1396 — efter freden med Mecklenburg och omedelbart före kungavalet — följde provincialkonciliet i Arboga, bevisat av samtliga svenska biskopar utom åbobiskopen. På konciliet riktades angrepp mot de lokala styresmännen på bred front¹. Klagomålen över den extra beskattningen fortsatte, och ånyo är det fogdar och ämbetsmän, som stå i skottlinjen. Några »presides et terrarum capitanei» utarmade även de delar av landet, som icke berörts av kriget, med »exacciones et talliaciones». Kyrkans landbor tvungos till dagsverken vid slott och gårdar. Det påtalades kraftigt, att »principes, milites et militares» förbehöllo sig landområden, byar och gods som pant för en fixerad penningssumma men underlåto att avräkna pantgodsens inkomster från pantsumman, varför denna icke amorterades². Fogdarna brukade bl. a. också på tingen för att driva sina anspråk igenom smäda sanningsenliga friande vittnen. Bannbrevet slutade med att lägga hela landet under interdikt från den 26 juli. Åtgärden motiverades med att de bannlystas antal och världsliga makt var för stor för att enskilda bannlysningar skulle ha effektiv verkan. Alla anklagelser riktas formellt mot den lokala förvaltningens män, icke mot kungamakten³.

I forskningen har hävdats, att arbogakonciliet åtgärder tillkommit mot drottningens vilja och i opposition mot henne⁴. Men det är uppenbart, att bannbrevet — vilket dess syfte än varit — med dess angrepp på förvaltningen och hot om interdikt blev det för tillfället bästa tänkbara propagandavapnet i Margaretas händer. Arbogabrevet är för drottningens syften så lämpligt formulerat, att det icke kunde varit bättre, om det formulerats av henne själv. Interdiktet skulle träda i kraft den 26 juli. I nyköpingsrecessen hänvisas till, att dess beslut

¹ Reuter Dahl, *Statuta synodalia*, s. 94.

² »Item principes, milites et militares contractas, provincias, villas aut quaelibet alia predia pro certa summa pecunie in pignus recipiunt, nichil tamen propter fructus levatos de principali summa et capitali sorte finaliter defalcantes».

³ Jfr G. Carlsson, a. a., s. 48.

⁴ Brilioth, a. a., s. 269 ff. Jfr G. Carlsson, a. a., s. 47 ff.

utgör en kodifiering av vad som överenskommits i samband med Eriks kungahyllning den 23 juli¹.

Recessen bygger på arbogabrevets ideologi. Den vänder sig liksom detta mot lokalförvaltningens män, deras övergrepp och självsvåld. Extra beskattning eller påläggande av andra tungor får icke företagas i något fögderi utan på kunglig order. Länen dragas in utan ersättning av pantsummorna. Det var fogdar och ämbetsmän, som genom gästning och beskattning drivit skattebönderna att sälja sin jord till frälset. Räfstetingen skulle icke endast rannsaka efter förlorat skattegods. De skulle också bringa rättvisa gentemot tidigare övergrepp.

Bakom dessa bestämmelser ligga de kyrkliga kraven. Kyrkan blev genom recessen också gynnad genom löftet om kontantdonation av ytterligare 10.000 mark silver till de 10.000, som tidigare utlovats. Den skulle ersättas för vad som under kriget utkrävts egennyttigt av befälhavarna. Men den avstod från vad som verkligen kommit kronan till godo. Särskiljandet mellan de lokala organens och kronans intressen kommer fram även här.

Endast ett samtida belägg finns på hur recessen uppfattats av de medverkande. Enligt beslutet skulle räfsteting hållas i Strängnäs stift omedelbart efter Mårtensmässan. Den 13 oktober utskrev därför biskop Tord en gård av kyrkans landbor för att bekosta de kyrkliga representanternas deltagande i räfsten². Denna skulle enligt biskopen ha till syfte att »hjälpa den helga kyrkan och hennes landbor, ridderskapet och dess landbor, bönderna och ali mena allmogen till rätta». Samtidigt förbjöd Tord alla, vem det vara månde — adressen mot lokalförvaltningens målsmän är uppenbar — under bannhot att lägga någon skatt eller tunga på kyrkans landbor »utan vårt och vårt kapitels vilja och fullbordan». Motiveringen till detta förbud var, »att vår förenämnde herre konung Erik och vår förenämnda fru drottning Margareta äro så över ens vordna, att vi skola bliva vid våra privilegier

¹ Brilioth, a. a., s. 274.

² Styffe, Bidrag II, s. 35 f.

och ingen skall bevara sig med kyrkan med någon skatt eller tunga utan vi, som på Guds vägnar hennes förman äro».

För biskop Tord, som jämte ärkebiskop Henrik betecknats såsom den svenske prelat, som hade störst förutsättningar att inta en självständig hållning gentemot Margareta¹, har sammanställningen räfsten och garantier mot fortsatt godtycklig beskattning varit given. Han har icke betraktat Nyköpings recess som »en kapitulation inför det världsliga samhället», såsom man gjort gällande att fallet skulle ha varit med den kyrkliga ledningen².

Drottning Margareta har kommit den 1396 förefintliga oppositionen mot upplösnings- och krigsperiodens olägenheter till mötes. Men hon har gjort det på sådant sätt, att hon samtidigt utnyttjat den i kungamaktens intresse. Garantier mot fortsatt godtycke i den lokala förvaltningen skulle sökas i den centrala, i kungamakten. Man skulle bättre iakta kungens och drottningens brev. Extra beskattning fick ske endast efter kunglig befallning. Kritiken mot förvaltningen av länen, särskilt pantlänen, stod i överensstämmelse med Margaretas noggranna kontroll av länsinnehavarna under hennes fortsatta verksamhet. Reaktionen mot upplösningstidens lokala övergrepp har lett över i en förstärkt kungamakt. Utvecklingen är icke ovanlig vid omvälvningar, förorsakade av inre oro och krigstillstånd. En ökad kontroll över lokalförvaltningen krävde med naturnödvändighet stärkt centralregering. Hur kungamakten i sin tur skulle kontrolleras, omnämnes icke. I den mån diskussion därom förts — vilket uppenbarligen varit fallet beträffande räfstetingens sammanläggning³ — har resultatet av denna diskussion icke skriftfästs i recessens bindande form.

3.

Fräseklasserna ha vid räfstebeslutets tillkomst förespeglats fördelar i form av privilegiernas helgd och kontantersättningar.

¹ Brilioth, a. a., s. 269 f.

² Brilioth, a. a., s. 275 f.

³ Nedan s. 197 ff.

Frälsejorden hade under den föregående tiden ökat i omfång, men privilegierna hade i realiteten minskat främst genom fogdars och länsinnehavares godtyckliga åtgärder. Ej endast frälsejordens omfång utan också de reella privilegierna skulle återföras till tidigare status.

Det innebar härvid ingen uppoffring från den på nyköpingsmötet samlade aristokratiens sida, att under Albrekt av Mecklenburg företagna nyadlingar förklarades för ogiltiga. I övrigt kan man icke betrakta frälset som en enhet vid diskussionen av för- och nackdelar. Kyrkan, som bevisligen underlättat beslutets tillkomst, måste behandlas för sig. Det världsliga frälsets ställning till beslutet är beroende på i vad mån den nya frälsejorden varit koncentrerad på vissa kategorier, exempelvis fogdar, utlänningar eller Bo Jonssons testamentsexekutorer. Källmaterialet från räfsten är icke av den beskaffenheten, att det tillåter generella omdömen i dessa avseenden. Dessutom vet man icke, om räfstens praktiska genomförande skett i överensstämmelse med recessens andemening eller om jämkningar skett av taktiska och politiska skäl. Några antydningar om hur räfstens resultat i stort fördelats på olika frälsekategorier kan man emellertid utvinna. Det är lämpligt att först dröja vid källmaterialets karaktär och tradering.

Materialet utgöres av från räfstetingen utgående handlingar i reduktionsmål. Dessa handlingar kunna dels vara dombrev till kronans förmån på krono eller skatte, som kommit i frälse ägo, dels dombrev till frälsets fördel. De bevarade breven till kronans förmån äro i regel summariska förteckningar på vad som reducerats inom ett större område, oftast ett helt härad¹. Men också reduktion av en enstaka gård eller ett gods-komplex har ibland föranlett ett särskilt brev till kronan².

Dombreven till de kyrkliga institutionernas och enskilda frälsemedlemmarnas förmån äro i sin tur av skilda slag. Vi möta brev, där besittningsrätten till hemman stadfästes och

¹ Nedan s. 185.

² T. ex. dombrev på Vinäs, Valkebo härad ²/_s 1399, och på Svintuna, Lösings härad ¹²/_s 1399, Styffe, Bidrag II, s. 64 f., 67 f.

käromålen, att de voro reducibla, ogillades. Dessa brev ha motiverats av en önskan från innehavarnas sida att skapa säkerhet mot fortsatta krav från kronan. Men också mål, som resulterade i att hemman reducerades, gävo mycket ofta anledning till dombrev ej endast till kronan utan också till den förlorande parten. Denna hade, som nämnts, rätt att kräva tillbaka köpeskillingen av sin säljare inom ett år. På denna rätt utfärdades brev. Om både det summariska brevet till kronans förmån och brevet till den enskilde att återfå köpeskillingen äro bevarade, möter alltså uppgift om det reducerade godset på tvenne skilda ställen¹.

Dombreven till kronans förmån — både de summariska och de, som röra enskilda gårdar eller lägenheter — äro nu undantagslöst att finna på ett och samma ställe, i det danska riksarkivet, tidigare Geheimearkivet². Orsaken härtill är, att drottning Margareta infortrat dem till Danmark³. Även efter Margaretas död ha breven, om de avsågo att visa kronans rätt, förts över till Danmark⁴.

¹ T. ex. SD 1092 jfr med SD 1090, SD 1162 jfr med SD 1163 och SD 1156 jfr med SD 1160. Genomgången av otryckta dombrev har underlättats genom Diplomatariekommitténs bistånd.

² Ett undantag skulle möjligen ett i SD förbigånget dombrev från Bro hundare ²⁴/₆ 1409 (Säfstaholmssamlingen nr 670, RA) kunna utgöra. Men då detta brev har annan formulering än de samtida summariska breven från Uppland och ej upptar alla de i hundaret reducerade egendomarna, har det av allt att döma haft till ändamål att tillförsäkra köparna köpeskillingen, trots sin summariska karaktär.

³ I ett par finska dombrev — de enda, som angå indragningar till kronan, och de enda finska, som bevarats i Danmark — omtalas att Jösse Due »anammade» domen »in til kronen» (SD 546, 562, Styffe, Bidrag II, s. LXVII not **). Hans Brask uppgav 1523 i brev till Gustav Vasa, att han i det i Strängnäs förvarade riksens register sett uppgift om »at drotning Margareta oc k. Erik loto före aff riket al breff oc instrument pa Skane etc. Teslikis al the breff thier giord vora i ræffster» (GVR I, s. 291). Jfr den från Brasks brev hämtade notisen hos Rasmus Ludvigsson i D 19 (SRS III:1, s. 80), Erslev, a. a., s. 248, 482.

⁴ SD 1737. I det 1476 tillkomna registret från Kalundborg upptas de ännu bevarade dombreven från Västergötland 1396—97 samt ett likaledes ännu bevarat dombrev från råfsteting i Södermanland 1399 rörande gods, som frändömts Esbjörn Djäken (De ældste danske Archivregistranter I, s. 76 f.). Något nu förlorat råfstetingsbrev synes däremot icke vara registrerat. Å andra

Medan dombreven till kronans förmån av naturliga skäl äro samlade på ett enda ställe, så ha av lika naturliga skäl de till kyrkliga institutioner och enskilda personer utlämnade breven från början varit splittrade på lika många händer som det fanns brevmottagare. De ha endast slumpvis bevarats, om vederhörandes arkiv bevarats.

Det ligger en viss fara i att det stora material, som de från räfstetingen härrörande breven utgöra, skymmer bort andra faktorer i samband med reduktionen. De brev, som äro utfärdade till enskilda institutioner och personer, kunna — hur många de än äro — endast vittna om att räfsteting hållits vid angiven tidpunkt, och vilka metoder, som kommit till användning. Det är omöjligt att av dem dra slutsatser om räfstens fördelning inom fräseklasserna eller dess resultat. Att domarna till kyrkans förmån överväga, är exempelvis en given följd av traderingsförhållandena¹. I den mån slutsatser över huvud äro möjliga att dra, måste dessa grundas på de summariska förteckningarna.

För Västergötlands vidkommande äro summariska räfstetingsdomar bevarade från Vartofta, Frökina, Vadsbo, Kinne och Valla härader². De ha tillkommit vid årsskiftet 1396—97. De reducerade skattehemmanen anges i »gårdar». Från räfstetingen i Västmanland på hösten 1399 föreligga summariska domar från alla härader utom Åkerbo och Dala³. Jordan anges i markland och öreland. Samma beräkningsgrund har använts vid räfsten i Uppland 1409, där de summariska domarna äro bevarade från Ulleråker, Våla, Tierp och Håbo härader i Tiundaland, Sollentuna, Lyhundra, Vallentuna och Ärlinghundra härader i Attundaland samt från stora delar av Roslagen⁴.

sidan ha uppenbarligen de ännu i Danmark bevarade breven från räfsten i Rumlaborgs fögderi, Västmanland och Uppland icke lämnat spår varken i Kalundborgsregistret eller i någon annan medeltidsförteckning. Troligen ha de förvarats på annat håll än på Kalundborg.

¹ Jfr häremot delvis Brilioth, a. a., s. 277 ff.

² Styffe, Bidrag II, s. 42—52.

³ Styffe, Bidrag II, s. 74—101.

⁴ Styffe, Bidrag II, s. 147—89. I det följande ha de summariska listorna

Efter dessa summariska dombrevs tillkomst har uppenbarligen räfsten i vederbörande områden betraktats såsom i huvudsak avslutad¹. Under Margaretas livstid ha inga kända förändringar av betydelse gjorts. Här böra alltså vissa relationer kunna fastställas i fråga om vem som drabbats av räfsten.

I de nämnda häraderna i Västergötland ha 54 gårdar indragits från kyrkor och kloster, från det världsliga frälset nära det dubbla, 96 gårdar². De sistnämnda ha reducerats från sammanlagt 48 frälsemän. Därav framgår, att reduktionsbeslutet här satt in på bred front och att förlusten för var och en varit jämförelsevis obetydlig. Av de namngivna frälsemännen äro de flesta helt och hållet eller så gott som okända utanför dombreven. De tillhöra till största delen ett lokalt lågfrälse, som under den föregående orosperioden i gemen utvidgat sina besittningar på skatteböndernas bekostnad.

Bland de 48 frälsemännen ingå 7, som nämnas bland nyköpingsrecessens 83 beseglare. De äro riddarna Magnus Sture (1 gård), Algot Magnusson (2 gårdar), Sten Bengtsson (5 gårdar), Anund Hatt (1/8 gård), Karl Båt (2 gårdar) och Knut Uddsson (1 gård) samt väpnaren Jöns Eskilsson (Forstenasläkten, 2 gårdar). Vidare möta Margaretas troman Claus Dowit, hövitsmannen Nils Jönsson Svarteskåning, Anund Hatts broder, Peter, samt Torsten Simonsson (schackspelsrutad spets), som också hade säte i nämnden. Av dessa herrar ha Claus Dowit och Nils Jönsson Svarteskåning i nyköpingsrecessen fått försäkran om fortsatt innehav av sina

från Dal 1397 (Lignell, Beskrifning öfver grefskapet Dal II, s. 178 ff.) och delar av Rumlaborgs län, socknarna Habo och Fiskebäck i Vartofta härad (Styffe, Bidrag II, s. 69 ff.), ej medtagits. De meddelade uppgifterna äro i dessa alltför knapphändiga för att medge säker gruppering.

¹ Jfr uttrycket »tha jordharæknungen holdes» om 1399 års räfst i Västmanland i en urkund från 1405 (SD 627).

² I siffrorna ingå icke vissa i dombreven nämnda tomter och smärre åkrar. På samma sätt har för Västmanland och Uppland icke marklandsangiven egendom utelämnats. Den är nämligen av så obetydlig omfattning, att den icke inverkar på resultatet. Till rubriken kyrkor och kloster ha här liksom i det följande förts egendomar i enskilda prelaters och prästers besittning.

förlänningar. Av det för förlänningarnas vidkommande sparsamt bevarade källmaterialet framgår dessutom, att Algot Magnusson och Torsten Simonsson innehåft förlänningar under Margaretas tid¹. Anund Hatt benämndes 1397 hövitsman i Värmland². De bibehållna förlänningarna ha förmodligen be-
tytt mera än de obetydliga skattegodsförlusterna.

I Västmanland fördelar sig resultatet av reduktionen 1399, räknat i öreland, på följande sätt.

Kyrkor och kloster:	335
Världsligt frälse:	1103
Summa	1438

I mindre grad än vad fallet var i Västergötland kan det världsliga frälset här behandlas som en enhet.

236 öreland fördela sig i genomgående smärre poster på 36 helt eller så gott som helt okända personer, förmodligen till största delen tillhörande ett lokalt lågfrälse. Återstoden, 867 öreland, äro koncentrerade på ett relativt litet antal poster, som lämpligen kunna fördelas på tvenne grupper. Den ena rymmer personer, som med större eller mindre rätt kunna räknas till den gamla aristokratien:

Ragvald Philipsson (fyrstyckad sköld)	29
Nils Bosson (Natt och dag)	48
Sten Stensson (Bielke)	3
Bo Jonssons arvingar	250
Nils Gustafsson (båt)	7
Magnus Throttasson (Ekaätten)	33
Sten Bosson (Natt och dag)	93
Sten Bengtsson (Bielke)	7
Ragvald Magnusson (kluven sköld)	5
Knut Bosson (Grip)	86
Ulf Bengtsson (sparre)	2
Arvid Bengtsson (Oxenstierna)	4
Summa	567

De höga posterna hänföra sig markant till sterbhuset efter Bo Jonsson. Sterbhuset och sonen Knut Bosson svara

¹ Sumlen, De svenska landsmålen, Bihang I, s. 168.

² RAP 2864.

ensamma för 336 öreland. Bo Jonssons båda övriga närmaste anförvanter, bröderna Nils och Sten Bosson, ha tillsammans mist 141 öreland. Den sistnämnde var med bland Bo Jonssons testamentsexekutorer. Enligt uppgörelsen med Margareta 1388 skulle dessa såsom nämnts bl. a. disponera Västmanland som pant. Från 1390 var Sten Bosson ensam exekutor.

Den från Sten Bosson reducerade skattejorden är spridd i olika häradar i Västmanland. På annat sätt förhåller det sig med brodern Nils Bossons skattejord. Denna är visserligen liksom Stens fördelad på många småposter. Men de falla på ett par undantag när inom ett enda härad, Norrbo. Det är ingen tillfällighet, att herr Nils var häradshövding där¹. De många små och spridda besittningarna äro uppenbarligen förorsakade härav. Ragvald Philipssons reducerade 29 öreland äro på 6 när belägna i Siende härad. Herr Ragvald var häradshövding i Siende².

Med denna iakttagelse skall sammanställas, att vid några av Nils Bossons småposter i Norrbo — men vid ingen annan persons inom häradet — åtkomsten anges med det oförklarade³ ordet »mät». Därmed avses av allt att döma att godset tagits i utmätning för sakören eller utebliven skattebetalning. Det reducerades mot att sakörena eller skatten erlades till kronan i kontanter⁴. Termen »mät» för att ange åtkomsten användes i övrigt vid en del Bo Jonssons godsinnehav i Siende och Tjurbo. Den är med den här givna tolkningen lättförklarlig med hänsyn till Bo Jonssons tidigare ställning.

Av de poster i förteckningen, som på grund av sin storlek äro värda att nämnas, återstå sedan endast Magnus Throtassons 33 öreland. Dessa böra ses i samband med den sista gruppen. Till denna hänföra sig följande:

¹ SD 80.

² RAP 2284, 2599.

³ Söderwall, Ordbok, art »mæt», mom. 4.

⁴ Jfr uttrycken »the gotz, ther foghetæ eller embitzmen fore saköra aff scattabondom ... vnder sith eller sinæ fongit hafuæ» (Styffe, Bidrag II, s. 53 f., ovan s. 175 not 2) och »mætin fore scaten» (Styffe, Bidrag II, s. 170).

Philip Olofsson (ginstyckad sköld)	17
Gereke Detmarsson	2
Olof Djäkens arvingar	50
Fos' arvingar	78
Nesbos arvingar	104
Simon Körnings arvingar	8
Drögghes arvingar	41
	<hr/>
Summa	300

Olof Djäken, vars arvingar skulle återlämna 50 öreland, hade varit fogde i Västmanland¹. Philip Olofsson var hans son. Magnus Throttasson, som uppförts bland aristokratien, var Olof Djäkens måg. Uppenbarligen har fogdeställningen väsentligt spelat in vid skattegodsförvärven.

Den Nesbo, vars arvingar förlorade hela 104 öreland, är helt okänd i tillgängligt källmaterial. Termen »mät» möter för att ange åtkomsten vid en rad av de reducibla gods, som i Tjurbo härad innehades av hans arvingar och som äro helt koncentrerade till nämnda härad. Man torde ha rätt att sluta, att Nesbo varit häradshövding eller eventuellt innehaft något annat ämbete i Tjurbo².

En kategori med höga siffror återstår. Den representeras av Drögghes arvingar och Fos' arvingar. Dröghe hade varit borgmästare i Västerås³. Harald Fos ägde tomt i Västerås⁴ och var förmodligen son till borgaren där, Tydeke Fos⁵. Sambandet med borgarkretsar gäller av allt att döma även Gereke Detmarsson⁶, Simon Körning⁷ och flera, även om källmaterialet icke är tillräckligt för säkra slutsatser⁸. En

¹ RAP 568. Jfr SD 1751.

² Jfr att »välboren man» Bengt Nesbosson 1420 gav sin hustru morgongåva i Tjurbo härad (SD 2831). En Bengt Nesbo var ärkebiskop Johannes Gerechinis sven 1417 (SD 2360 jfr 2829). Han är identisk med Bengt Nesbosson (Svenska Medeltidsregister 1434—1441, nr 523).

³ RAP 1962, 2558.

⁴ RAP 1647.

⁵ RAP 168.

⁶ SD 2032.

⁷ RAP 2468.

⁸ Jfr exempelvis namnen Hanese Djäken, Gulleue, Hannes Naghil, Hanusha Sudh och Lasse Källarsven.

närstående grupp, som ej heller närmare kan specificeras, utgöres av bergsmän¹.

I de delar av Uppland, från vilka fullständiga listor bevarats från räfsten 1409, är fördelningen mellan kyrka och världsligt frälse följande:

Kyrkor och kloster:	529
Världsligt frälse	1337
Summa	1866

Av det från det världsliga frälset reducerade skattegodset komma icke mindre än 795 öreländ på 65 helt eller så gott som helt okända personer utanför aristokratiens led. Det är mer än möjligt, att borgare ingå bland dem².

Mer eller mindre avgjort böra följande räknas till aristokratien:

Karl Karlsson Öra	11
Tord Bonde	9
Gotskalk Bengtsson (tillbakaseende ulv)	25,5
Erik Stensson (Bielke)	6
Nils Bosson (Natt och dag)	2
Greger Magnusson (snebjergelke)	4
Sture Algotsson	12
Krister Nilsson (Vasa)	7
Johan Andersson (spets från vänster)	2
Fru Katarina av Vaxem (g. m. Johan Sigvitsson)	6
Knut Bengtsson (blåvapnet)	12
Jöns Bengtsson (Oxenstierna)	11
Knut Eskilsson (Oxenstierna)	3
Magnus Throttasson	2
Bengt Nilsson (Margareta Dumes make)	7
Finvid Ragvaldsson (sjuuddig stjärna)	3
Karl Magnusson (örnfot)	2
Peter Finnsson (sjuuddig stjärna)	1
Summa	125,5

Till jämförelse med denna förteckning kan anföras en annan, upptagande Margaretas fogde i Stockholm sedan

¹ Engelbrekts avlidne fader och Sywika Simbla (SD 753) kunna namnges.

² Jfr exempelvis namnen Ercmar, Hintza Mattesson, Hennikæ Thuronz, Heynaman och Symon Skelchorn.

1403, Bo Djure, och personer som varit borgare eller tyskar.

Olof Kannegjutare	8,5
Nisse Daen »i Stockholm» ¹	19
Claus Lörenberg ²	8,5
Bo Djure	15
Thorkil Sporasmid	15
Lydeke van dem Berghen ³	36,5
Michel van der A	35
Henric Svinge ⁴	3
Gise Kruses arvingar ⁵	3
Olof Tröbo ⁶	4,5
Summa	148

Den gamla aristokratien har i ifrågavarande område icke förlorat så mycket som ett fåtal borgarelement av till största delen utländsk extraktion. Förlusterna äro vidare för aristokratiens vidkommande så gott som genomgående fördelade på små poster. Därtill kommer här liksom eljest den osäkerhet, som compensation i form av förlänningar utgör. Gotskalk Bengtsson, som förlorat mest skattejord (25,5 öre-land), innehade således 1413 hela Harbo socken i Våla härad i förläning⁷. Tord Bonde innehade redan 1403 Viborgs slott och län⁸. Av aristokratien innehade även Krister Nilsson och Karl Karlsson Öra förlänningar⁹. Att drottning Margareta 1410 kompenserade fogden Bo Djure för vad han året innan förlorat i räfsten är naturligt. Han erhöll då Askers socken i Närke¹⁰. Också en del andra personer, som förlorat land-

¹ Jfr Johan Daene, borgm. i Stockholm (Stockholms rådhus och råd II, s. 3).

² Rådman i Stockholm 1414 (SD 1909).

³ Lydeke har försvenskats och var sedermera häradshövding i Vallentuna (Sv. Medeltidsregister nr 748).

⁴ SD 2360, Sv. Medeltidsreg. 749.

⁵ SD 2642.

⁶ Rådman i Stockholm, Stockholms rådhus och råd II, s. 88.

⁷ Sumlen, a. ed., s. 168.

⁸ SD 375.

⁹ Sumlen, a. ed., s. 168.

¹⁰ SD 1251.

bor i räfsten, ha innehaft förläningar vid tiden för drottningens död.¹

Vid sidan om de nämnda frälsegrupperna urskiljes slutligen ytterligare en:

Erik Ingemarsson	57
Bengt Ingemarsson	40,5
Mats Ingemarsson	19
Ingemund Jonsson	152,5
Summa	269

De från dessa personer reducerade skattegodsen äro alla i småposter fördelade på Lyhundra härad och Attundalands rod. Av allt att döma ha vi att göra med en fogdekategori. Ingemund Jonsson, som liksom bröderna Erik, Bengt och Mats Ingemarsson förde en vasa i vapnet, nämnes på 1370- och 80- talen som fogde på Åland². Mats Ingemarsson var besvägrad med Lydeke van dem Berghen³. I alla händelser är det fråga om en lågfrälsegrupp, som genom speciella resurser, fogdeställning eller förbindelser med kapitalstarka borgarkretsar, expanderat på skattegodsets bekostnad.

Det kan diskuteras, om förhållandena i de områden, från vilka summariska listor bevarats, äro representativa för landet i dess helhet. Att på grundval av dem beräkna reduktionens *totala* resultat är givetvis ogörligt. Annorlunda förhåller det sig med fastställandet av relationen mellan olika frälsegrupper. En garanti för likformighet föreligger, om relationerna något så när överensstämna i de trenne olika undersökningsområdena.

Mest osäkra äro i det avseendet de siffror, som kunna anföras för det världsliga frälset.

För Västergötland kan man endast sluta, att högaristokratien synes ha drabbats jämförelsevis obetydligt i förhållande till det lokala lågfrälset. För Västmanland och Uppland blir resultatet på grundval av den tidigare gjorda uppdelningen

¹ Sumlen, a. ed., s. 168 f.

² RAP 1220, 1594.

³ SD 873.

följande — givetvis med reservation för felaktigheter, som äro följden av våra bristfälliga kunskaper i tidens personhistoria.

Västmanland.

	örel.	proc.	i proc. av red:s tot. resultat
Okända	236	21	17
Fogde- och borgarkretsar	300	27	21
Bo Jonssons arvingar	336	31	23
Bo Jonssons anförv.	141	13	10
Andra medl. av arist.	90	8	6
Summa	1103	100	77

Uppland.

	örel.	proc.	i proc. av red:s tot. resultat
Okända	795	60	43
Fogde- och borgarkretsar	417	31	22
Aristokratien	125	9	7
Summa	1337	100	72

Endast så mycket kan konstateras, att det slag, som reduktionen utgjorde, till ganska väsentlig del träffat vid sidan av den gamla aristokratien. Fogde- och borgarelement av delvis tyskt ursprung, som under orosperioden skapat omfattande godskomplex, ha drabbats hårt. Det lokala lågfrälset i gemen har förlorat smärre besittningar. I övrigt äro de reducerade skattegodsen starkt koncentrerade på Bo Jonssons arvingar och fränder.

Medan denna fördelning i stort är vad som kan väntas med hänsyn till förhållandena i landet före Margaretas tid, äro inga slutsatser möjliga när det gäller den gamla aristokratien i dess helhet. Vi sakna garantier för att icke en enskild storman, vars namn saknas i listorna från de undersökta områdena, koncentrerat sina skattegodsförvärv i andra delar av riket. Därtill komma andra osäkerhetsmoment. Reducerade skattegods kunna ha varit förvärvade genom byten med

exempelvis Bo Jonsson, då bytet skulle gå tillbaka och vederbörande innehavare alltså hållas skadeslös av Bos arvingar¹.

På säkrare mark befinner man sig beträffande relationen mellan reducerade skattegodts i kyrkans och i det världsliga frälsets ägo samt mellan kyrkans olika institutioner inbördes.

Relationerna framgå av följande översikt:

Västergötland.

	Gårdar	i proc.	i proc. av red:s tot. resultat
Domkyrkan	4	7	3
Sockenkyrkor	41	76	27
Kloster	9	17	6
Ensk. prästmän	0	0	0
Summa	54	100	36

Västmanland.

	Örel.	i proc.	i proc. av red:s tot. resultat
Domkyrkan	45	13	3
Sockenkyrkor	217	65	15
Kloster	42	13	3
Ensk. prästmän	31	9	2
Summa	335	100	23

Uppland.

	Örel.	i proc.	i proc. av red:s tot. resultat
Domkyrkan	58	11	3
Sockenkyrkor	327	61	17
Kloster	67	13	4
Ensk. prästmän	77	15	4
Summa	529	100	28

Den goda överrensstämelsen i relationerna mellan alla tre undersökningsområdena borgar för att siffrorna äro representativa för landet i sin helhet.

¹ Jfr RAP 2890, 2985, 2991, 3028, 3030, 3055, SD 1040, 1109, 1149, 1187, 1816, 1835, 1836, 1887, dombrev ^{17/9} 1409, B15 f. 65, RA.

Siffrorna ge en annan bild av räfstens resultat än vad som förmodats i forskningen, då det antagits, att kyrkan förlorat ungefär lika mycket som adeln¹. Den från kyrkan reducerade skattejorden har endast utgjort $\frac{1}{3}$ till $\frac{1}{4}$ av hela det reducerade godsbeståndet. Den något högre procenten i Västergötland än i de båda övriga undersökningsområdena torde bero på den grövre räkningen i gårdar².

Ett annat faktum, värt att understrykas, är den obetydliga utsträckning, vari domkyrkornas stora godskomplex drabbats. Deras reducerade skattejord utgör i genomsnitt endast 11 % av vad kyrkan förlorade, 3 % av reduktionens totala resultat, medan genomsnittligt respektive 67 % och 20 % komma på sockenkyrkornas del. Såsom jämförelse kan anföras, att Uppsala domkyrkas marklandsindelade godsbestånd 1344 uppgått till omkring 2.500 öreländ. Att undersökningen icke ger lägre siffror för domkyrkorna än vad som kan förmodas vara representativt för landet i övrigt, kan slutas därav, att de härader, som undersökts, i stor utsträckning äro belägna omkring stiftsstäderna. För övrigt ligger det i sakens natur, att sockenkyrkorna skulle drabbas hårdast. Det var nämligen till dem skattebönderna testamenterade jord, medan domkyrkornas förvärv oftare gjordes från det världsliga frälset och alltså var »gammalt frälse»³.

För bedömningen av kyrkans ställning till räfstens tillkommer ytterligare en faktor. Det har i forskningen framhållits, att kyrkan förlorade jämförelsevis mera på reduktionen än det världsliga frälset, eftersom dess egendomar oftast för-

¹ G. Carlsson, a. a., 127. Jfr Brilioth, a. a., s. 302 not 3. Uppfattningen torde bero på att man räknat i antalet »fastigheter» i stället för i värdet och omfånget.

² Jfr även ovan s. 186 not 2.

³ En annan sak är, att domkyrkorna kanske icke alltid förlorat ens den obetydliga del, som av reduktionens resultat borde falla på dem. I listorna från Västmanland antecknades vid något tillfälle vid skattegods, som borde reduceras från domkyrka eller sockenkyrka, »under konungs nåd» (Styffe, Bidrag II, s. 75, 101), Orden innebära, att man förväntat kunglig dispens i det aktuella fallet. Jfr samma uttryck beträffande under Albrekt nyadlade, som kunde förväntas få sina adelsbrev förnyade av Erik.

värvats genom donation eller testamente. Därför skulle vid reduktionen ingen ersättning ha utgått till skillnad från vad som var fallet med det världsliga frälsets merendels genom köp förvärvade skattegods¹. Uppfattningen är icke riktig. I alla de fall, som kunna kontrolleras, ha de kyrkliga institutionerna tilldömts ersättning av testators arvingar, när testamenterade egendomar återdömts till skatte². Kyrkan har varit minst lika gynnad som det världsliga frälset.

Även mot denna bakgrund blir biskoparnas hållning inför reduktionsbeslutet 1396 mindre gåtfull. Drottning Margaretas till synes generösa penningdonation, som i främsta rummet var avsedd att komma domkyrkorna till godo³, kunde beräknas kompensera den obetydliga verkan, som räfsten skulle få för domkyrkornas godscomplex. Och det var dessa godscomplex, som biskoparna väsentligen intresserade sig för eller hade möjlighet att överblicka. Räfsten skulle till sina verkningar främst drabba andra kategorier, icke minst ur kyrklig synpunkt misshagliga länsinnehavare och fogdar. Kyrkan tillförsäkrades samtidigt trygghet gentemot fogdeövergrepp och fogdebeskattning. Det världsliga frälsets hållning var beroende på hur mycket var och en kunde beräknas förlora eller få i kompensation. I den mån räfsten drabbat fogde- och borgarelement samt utlänningar har den varit i god överensstämmelse med den mot främlingars godsförvärv fiendliga tendens, som utmärker reaktionen efter Albrekts av Mecklenburg regering⁴. Men hur den i detaljer skulle drabba, berodde icke endast på räfstebeslutets formulering utan också på vem som hade inflytandet på räfstetingen.

¹ Erslev, a. a., s. 297, G. Carlsson, a. a., 127.

² RAP 2861, 2870, 3013, 3016, SD 1034. Jfr det generella uttalandet i SD 1125: «Tha dømndom wi al thesse for:da godhz til skat ok raettom aerfwingiom til, ok aerfwingiomen til at göra klostrena lika fore godhzit, hwat thet war heller köpt, pantset, skipt aeller gifwit fore testament aeller laeghir-stadh, innan nat ok aar».

³ Brilioth, a. a. s. 186 f.

⁴ Om främlingsfiendligheten se G. Carlsson, a. a., s. 44 f., E. Lönnroth. En annan uppfattning, s. 110 ff.

4.

Enligt recessen skulle de reducibla krono- och skattegodsen omedelbart beläggas med kvarstad för att undvika skövling från innehavarnas sida före återlämnandet. Avgörandena skulle sedan äga rum på räfstetingen. Det låg i frälseklassernas intresse, att dessa följde så snabbt som möjligt på nyköpingsbeslutet för att förhindra godtycke vid kvarstadsbeläggandet. Mot den bakgrunden har man att se den korta frist, som i recessen utmättes, tills räfstetingen skulle hållas. Med början i Uppland den 15 oktober skulle de ha varit genomförda i hela landet inom ett halvår. Eftersom recessen är daterad den 20 september, innebär detta, att ivern att få ett snabbt avgörande till stånd varit så stor, att man åsidosatt landslagens föreskrift, att räfsteting skulle lysas sex veckor, innan de skulle hållas¹. Med hänsyn till den korta fristen mellan recessens utfärdande och räfstetingens begynnelse ligger det i sakens natur, att frågan om räfstetingens sammansättning varit aktuell på nyköpingsmötet. Eftersom de frågor, som skulle avgöras, ingalunda alltid voro självklara, var det av betydelse, vem som kom att utöva inflytande på dem, den kunglige fogden eller frälseklasserna.

Enligt praxis anförtroddes kungsdomen på räfsteting åt någon medlem av rådet eller den världsliga aristokratien. Trots beteckningen ha de kungliga räfstetingsdomstolarna så effektivt varit skilda från konungens person, att denne icke själv agerat, även om han varit närvarande på tinget². Vid domhavandens sida uppträdde lagsagans lagman.

De 1396—97 konstituerade räfstetingen beteckna i det nu nämnda avseendet intet avsteg. Brevmaterialet ger upplysningar om kungsdombhavandena i alla Göta- och Svealandskap utom Västmanland och Dalarna. De voro i Uppland Sten Bengtsson (Bielke)³; i Södermanland-Närke Upplands-

¹ MELL, KB XXXIX.

² Se t. ex. SD 23, ¹³/₂ 1401: Sten Bengtsson (Bielke) avkunnade kungsdomb »innan mins herra konungens nærwaru oc flera rikesins radhgifuara».

³ Dombrev ⁷/₁₁ 1396 (E 73, RA), RAP 2832.

lagmannen Karl Ulfsson (Sparre)¹, båda exekutorer av Bo Jonssons testamente; i Östergötland underlagmannen Peter Tomasson (tre rosor)², som tidigare ofta deltagit i kungsräfsten³ och som under Bo Jonssons maktperiod själv varit invecklad i omfattande affärer med skattegods, i Varend och Finnveden riksrådet Erland Knutsson (ginbalk)⁴, som redan tidigare handhaft kungsräfsten i lagsagan⁵; i Västergötland riddaren Heyne Snakenborg⁶ samt i Värmland riksrådet Anund Hatt (fyrdelad sköld)⁷.

De nämnda räfstetingsdomarna ha alla utom Peter Tomasson varit närvarande i Nyköping, då reduktionsbeslutet skriffästes. Förordnanden som kungsdomhavande ha uppenbarligen samtidigt utgått. Ledarna för räfstetingen ha därvid utsetts bland dem, som själva varit med om att fatta beslutet.

En tendens att öka det världsliga frälsets inflytande på räfstetingen har gjort sig gällande 1396—97.

Nämnden bestod tidigare av tolv av häradshövdingen i vederbörande härad utsedda personer, bland vilka häradshövdingen själv ingick. Enligt landslagen skulle den bestå av hälften frälsemän och hälften bönder. Men i praxis har den kommit att vara sammansatt av enbart bönder⁸.

När räfstetingen började i Västergötland på hösten 1396, har nämnden undantagslöst bestått av 6 bönder inom häradet och 6 frälsemän inom lagsagan. Eftersom de västgötska räfstetingen bevisades av drottning Margareta⁹, har samman-

¹ RAP 2838—39, 2841—42, 2852, dombrev ²⁴/₂ 1397 (A 1:23, Helsingfors UB, fotostat i Dipl. Kom.).

² Se nedan s. 209.

³ Tidigast 1381 (RAP 1643).

⁴ Dombrev ⁴/₄ 1397 (B 15 f. 62 v., RA). Jfr dombrev ³¹/₁ 1398 (Nydala klostrets kopiebok, A 134 a, KB), där en gård dömes till frälse, sedan ärendet varit »tvem sinnom fore konungx naempd».

⁵ RAP 2671—72, 2754.

⁶ Styffe, Bidrag II, s. 38 ff. Jfr B 16 f. 57 v., 36 v., RA.

⁷ DN VI:352.

⁸ K. H. Karlsson, Den svenske konungens domsrätt, s. 53, 74.

⁹ Reuterdaahl, a. a. III:2, s. 478.

sättningen åtminstone formellt haft hennes gillande. I själva verket har man efterlevt den danska räfstetingsförordningen av år 1396, enligt vilken nämnden skulle bestå av hälften riddare och svenner. Källmaterialet tillåter icke bestämda slutsatser om huru förhållandena gestaltat sig i andra lagsagor 1396—97. Vi kunna endast konstatera, att en tendens i samma riktning gjort sig gällande i Östergötland¹.

Men mera markant är det inflytande på räfstetingen, som tillerkänts kyrkan. Det kanoniska kravet på att mål, som angingo kyrkans egendom, icke fingo avgöras av en ren lekmannadomstol, har iakttagits. De räfsteting i Västergötland, som dömde frälse landbönder åter till skatte, bevistades av biskopen, domprosten och ärkedjåken i Skara »uppå biskopsdömet och kyrkans vägnar»². Härmed skall sammanställas, att biskop Tord i sin ovan citerade kungörelse för strängnässtiftet omtalar att han erhållit konungens och drottningens befallning »att vi uppå de förenämnda räfsteting sitta skola». Avtal om kyrklig representation har träffats på nyköpingsmötet 1396³.

Räfstetingens sammansättning har ändrats till följd av Nyköpings recess. Redan vid reduktionsbeslutets tillkomst ha kyrkan och det världsliga frälset tillförsäkrats inflytande. Åtgärden är i full överensstämmelse med den mot lokalförvaltningen riktade tendensen och med klagomålen i det kyrkliga bannbrevet över fogdarnas ingripande på tingen mot sanningsenliga vittnen. Det är också i överensstämmelse med

¹ De båda bevarade räfstetingsdomarna från Uppland 1396 namnge icke nämndens medlemmar. Så sker ej heller i det enda kända dombrevet från Småland 1397. Trenne brev från räfsten i Södermanland-Närke i jan.—febr. 1397 namnge en ren bondenämnd. Om förhållandena i Östergötland se nedan s. 210.

² Styffe, Bidrag II, s. 46, 51, jfr s. 39, 41, 54, Lignell, a. a., s. 177, 178.

³ När kyrklig medverkan icke direkt framträder i de få bevarade dombreven från andra lagsagor än Västergötland 1396—97, är detta säkerligen beroende på att förhållandet icke ansetts behöva särskilt omtalas i dombreven till enskildas förmån, de enda, som här äro bevarade. Sålunda nämnes ej heller den kyrkliga representationen i de enskilda dombreven från Skara (2 brev ⁸/₂ 1397, B 16 f. 36 v., 57 v.) och Strängnäs stift (ovan s. 197 f.), trots att denna representation bevisligen existerat.

Margaretas politik att till synes gå frälseklassernas önskemål till mötes.

Missnöjet har likväl under räfstens fortsatta verkställande vuxit sig starkt. Det framträder samlat under drottning Margaretas sista år och i samband med reaktionen efter hennes död. På arbogakonciliet i september 1412 kom missnöjet från kyrkans samlade representanter till synes. Det riktade sig mot att domar rörande kyrkogods fälldes utan kyrklig medverkan. Man deklarerade: »nullum laycorum habere auctoritatem super bonis ecclesiasticis iudicandis, ymmo omnia iudicia contra ecclesiam in bonorum suorum abiudicacionibus per solos laycos attemptata dicimus et diffinimus iure canonico esse nulla»¹.

Efter Margaretas död resulterade oppositionen i den förordning om räfsteting, som utverkades av Erik av Pomern på ett rådsmöte i Stockholm den 9 april 1413. Den utgick i skilda exemplar till de olika stiftens med bestämmelserna om tingens sammansättning och tiden för deras hållande såsom enda skiljaktigheter².

Förordningen gällde icke endast reduktionsfrågan utan motiverades allmänt med att det »länge oskäligen haver stått i Sverige, både för örlogs och ofrids skull, så ock för många andra vanskelser och orätt, som härtill i riket varit haver.» Därmed överensstämmer, att den icke endast skulle ha temporär giltighet. Räfstetingen skulle fortsätta årligen på bestämda tider.

I fråga om reduktionen stadgades, att »om någon vår ämbetsman eller fogde något gods hindra ville för någon man, fattig eller rik, klerk eller lekman, kyrka eller kloster, . . . att man ock därom döme som lag och rätt utvisar, och våra förenämnda fogdar och ämbetsmän skola det inte uppskjuta till vår tillkomst». Den mot fogdeövergrepp riktade tendensen

¹ SD 1616.

² SD 1702 (för Linköping), 1703 (för Uppsala). Enligt Runell-Palmskiölds kronologiska register, RA, ha på hans tid fyra instrument funnits. Register av förordningen för Skara stift finnas i B 17 f. 518—22, RA, samt i Genealogica 41, f. 209v, RA.

är uppenbar. Den gamla oppositionen mot fogdarna har levt kvar och nu även riktat sig mot deras insatser i reduktionen. Margaretas fogdar och ämbetsmän ha lagt beslag på godsens utan att avvakta dom av räfsteting. Däremot saknas uppgifter om att oppositionen riktade sig mot den 1396 beslutade räfsten som sådan eller mot den sammansättning av räfstetingen, som uppenbarligen samtidigt avtalats¹.

Det är 1413 alljämt fogdarna, som stå i skottlinjen för oppositionen. Den fråga, som uppstår, är vilka möjligheter dessa ha haft att göra sina eventuella avvikande intentioner gällande trots räfstetingen. Frågeställningen kan utvidgas och inriktas på drottning Margaretas person. Hennes stora intresse för reduktionens genomförande är väl bestyrkt. Den intensifierades genomgående i samband med hennes uppehåll på platsen och hon utfärdade nya direktiv².

Margareta har givetvis trots räfstetingen haft möjligheter att se genom fingrarna med skatteinnehav hos personer, som hon ville favorisera, och att gå fram med större stränghet, där så kunde anses lämpligt. Endast ett par exempel behöva nämnas.

I samband med räfsten i Västergötland 1396—97 reducerades även nyförvärvade skattegods på Dal. Därvid miste arvingarna efter en av Bo Jonssons testamentsexekutorer, den just avlidne marsken Erik Kettelsson Puke, mängder av gods³, som sannolikt delvis förvärvats i samband med hans ämbetsutövning i landskapet. Traditionen om drottningens hårda

¹ Räfstetingen skulle enligt 1413 års stadga hållas av biskopen »med två av hans kapitel» samt 6 för varje stift särskilt namngivna riddare och väpnare. Om man jämför denna representation med den, som tillämpats i Västergötland 1396—97, så är den reella skillnaden ringa. Bestämmelserna om biskop och tvenne kaniker äro identiska. Beträffande de 6 riddarna och väpnarna föreligger den olikheten, att dessa 1396—97 ingingo i nämnden, medan de enligt förordningen 1413 flyttades upp såsom bisittare vid domhavandens sida. Att biskoparna i de räfsteting, som blevo följderna av förordningen, kommo att fungera som kungsdomhavande är en nyhet, som med hänsyn till representationen i övrigt måste haft föga reel betydelse.

² SD 1136.

³ Lignell, a. a. II, s. 178 ff.

framfart mot Erik Kettilsson levde kvar i slutet av 1400-talet¹. Från räfsten i Västmanland 1399 saknas summariska listor från Dalarna, ehuru räfstetingen även berört detta landskap². När efter Margaretas död klagomål riktades mot fogden där, Jösse Finnsson, visade det sig, att han innehade mycket nyförvärvat skattegodts³. Jösse Finnsson, som var drottningens betrodd man, har haft möjlighet att utvidga sina besittningar på samma sätt som före Nyköpings recess.

En annan och viktigare fråga var, hur drottningen eller hennes ombud kunde motverka de hämningar, som räfstetingens frälserepresentation utgjorde. Margareta kunde spela ut olika intressen mot varandra och se till, att nämnden fick en för stunden lämplig sammansättning. En annan och mera radikal utväg var att avvika från den ordning, som avtalats vid räfstebeslutets fattande. En möjlighet därtill har från början stått öppen, eftersom räfstetingens sammansättning icke inryckts i recessen utan antingen avtalats muntligt eller haft form av direkta förordnanden att deltaga i de stundande tingen. Drottningen kunde lägga större myndighet i de lokala förvaltningsorganens händer. Båda vägarna ha prövats. Det var den sistnämnda, som kom att ge anledningen till nya klagomål över fogdegodtycke.

5.

Materialet tillåter icke i allmänhet sådana inblickar bakom kulisserna, att det utan vidare går att avgöra, i vad mån nämndens sammansättning haft betydelse. I dombreven från Västergötland 1396—97 upplyses endast om sådana kärsmål, som gillats av räfstetinget, icke om sådana, som ogillats. Förhållandet vittnar om ett intimt samarbete mellan kârande och nämnd, så att ärendena de facto varit avgjorda på förhand.

¹ SFS, h. 134, s. 67.

² RAP 3034, 3037.

³ SD 1737. Om Jösse Finnsson se Ahnlund, Jämtlands och Härjedalens historia I, s. 281.

Det är väl ingen tillfällighet att detta samarbete etablerats i Västergötland under Margaretas överinseende. Men det är ej heller någon tillfällighet, att av nämndens sex frälse medlemmar fyra sedermera kunna visas ha innehåft förläningar¹. De ha av allt att döma varit bundna vid Margaretas politik. Västergötland är det enda landskap, där räfsten snabbt kunnat genomföras. Det har skett under drottningens personliga ledning. I de östra landskapen har det till en början stannat vid ansatser. Divergenserna mellan olika intressen ha här varit för stora för ett fullföljande. Här äro källorna också av den beskaffenheten, att de tillåta oss att komma divergenserna närmre in på livet.

Så är framför allt fallet med källmaterialet från det område, där fogden Eshjörn Christiernsson Djäken uppträdde som kärke på kronans vägnar. Området omfattade hela Östergötland, jämte Rumlaborgs län, d. v. s. Tvetå, Vista, Mo och halva Vedbo härad med Jönköping i Småland samt Habo och Fiskebäckes socknar i Västergötland.

Eshjörn Djäken härstammade från Södermanland, där han i sina godstransaktioner visat sig väl förtrogen med de metoder, som på Bo Jonssons tid berövat kronan både skatte- och kronogods². Sedan han senast under 1390-talets förra hälft blivit fogde i Östergötland³, använder han samma metoder till sin egen och kronans fördel. Domen över honom kom att bli hård i en rad från Linköpings domkapitel emanerande skrifter. Redan under Nicolaus Hermannis episkopat skall han ha plundrat en änka på hennes jordegendom. Han

¹ Lagmannen Gustav Magnusson, Lindorm Jönsson och Torsten Simonsson (Sumlen, a. ed., s. 166, 168). Lindorm Jönsson innehade hela Frökinds härad. År 1405 mottog Nils Djäken tillsammans med Henneke Beckman Axevalls län på behaglig tid. Såsom löftesmän uppträda Gustav Magnusson, Torsten Simonsson, Staffan Gustavsson och Lindorm Jönsson (SD 531), d. v. s. just nämnden från 1396—97 utom den föga kände riddaren Karl Båt, som icke nämnes efter 1397 och sannolikt avlidit.

² H. Gillingstam, Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia, Skrifter utg. av Genealogiska föreningen 4 (1949), s. 13 ff.

³ Gillingstam, a. a., s. 14, 82.

lade dagsverken och andra tungor på kyrkans landbor¹. Med rätta har också sedan länge i forskningen allmänt framhållits hans nitiska verksamhet vid räfstens genomförande². Men man har icke närmre undersökt de metoder, som härvid kommo till användning, och den utveckling, som hans politik, sedd i större sammanhang, kom att innebära.

Käromålen i de bevarade dombreven, antingen domarna utfallit till kronans nackdel eller ej, utgör den ena källgruppen till Esbjörn Djäkens räfstpolitik. En andra utgöres av de upplysningar, som lämnas i den stora mängden dombrev från åren 1413—14, då Esbjörns åtgärder förklarades för olagliga.

I käromålen om skattegods, som kommit under frälse, kan man iaktta, att Esbjörn Djäken icke företagit någon ingående undersökning, om gods, som donerats till kyrkor eller kloster, varit frälse redan före Albrekts tid eller om frälse i lika utsträckning lämnats i ersättning för avsondrat skatte³.

Mera anmärkningsvärda äro käromålen om kronoegendomar och allmänningar.

Bland de egendomar, som Esbjörn Djäken reste anspråk på såsom gammalt kronogods, möter först huvudgården Vadstena med allt underliggande gods, däribland även fisket vid Motala⁴. Gården var testamenterad av Magnus Eriksson och

¹ Se Brilioth, a. a., s. 294 f., 298 ff., 312, 355, Gillingstam, a. a., s. 15, 82, samt i dessa arbeten anförda källor.

² Se t. ex. Styffe, Bidrag II, s. LXIII.

³ t. ex. RAP 3007—09. Beträffande kraven på skatte må i övrigt anmärkas, att vi från Östergötland ha det enda kända exemplet på att räfstens drabbat tomter och annan egendom, som förvärvats av kyrka och adel i städerna. Esbjörn Djäken kärade nämligen 1399 på räfsteting i Linköping, att tomter, bodar och jordar i staden kommit «wnder klærdomen oc riddare oc swena oc wnder manga handa folk, som ey wildo af them göra mz stadzmannomen then ræt oc thunga, som til stadzmænnena lagdhis, then stadhin war mædher wp takin». (Perg. br. ¹⁸/₉ 1399, Adk., Sverige, DRA. Jfr en passus i Nyköpings recess ST II, s. 658). Eftersom städernas skatt erlades kollektivt med en fixerad summa, var det käromål, som fogden här gjorde, i första hand av intresse för stadens borgerskap (Rosén, a. a., s. 107).

⁴ RAP 3003. Jfr dombrev ²/₂ 1414, Örnhielms dipl. IX: 1242, RA, E 60, f. 186 v--187, RA.

hans drottning. Den utgjorde arvegods¹. Både beträffande tiden för avyttringen och jordnaturen stod käromålet i strid med nyköpingsrecessen. En indragning skulle ha rubbat Vadstena klostrets ekonomiska grundval.

På samma sätt förhåller det sig med de samtidigt resta kraven på Folkungaättens gamla stamgods Bjälbo i Göstrings härad. Det hade 1353 donerats till Skänninge nunnekloster av Magnus Eriksson och hertiginnan Ingeborg².

År 1357 hade Magnus Eriksson lämnat sina privatgods i Östergötland, Sälla, Bårstad, Källstad, Ragnetorp och Svem, till Skänninge kloster i utbyte mot godset Hammar i Halland³. Alla dessa egendomar drogos in, utan att därför Hammar återställdes till klostret⁴. Likaledes hävdades, att gården Grinneby i Björkekinds härad med underliggande torp varit »av ålder gammalt konungs uppsalaöd»⁵. Egendomen, som bildade den ekonomiska grundvalen för ett prebende vid Linköpings domkyrka, var — såsom de ännu bevarade originalbrevet visa — i frälsehänder redan 1319, då den testamenterades till domkyrkan⁶.

I andra fall, där anspråk restes under motiveringen gammalt krono, saknas möjligheter att såsom i de anförda exemplen direkt fastställa tidpunkten för avsöndringen och proveniensen på grundval av ännu bevarat äldre urkundsmaterial⁷. Men bland käromålen om kronoegendomar möter intet exempel på att avsöndringarna i tiden ligga *efter* Albrekts tronbestigning. I de punkter, där förhållandena äro kända,

¹ Rosén, a. a., s. 168.

² Styffe, Skandinavien under unionstiden, s. 251.

³ P. v. Möller, Fornhandlingar rörande Halland, s. 84 f.

⁴ SD 1845.

⁵ SD 406.

⁶ DS 2217, 2405.

⁷ Det gäller en gård i Ed med ålfiske i Edån i Skärstads socken, Vista härad (dombrev ¹⁰/₉ 1399, B 16, f. 60, RA) samt olika smärre kronoegendomar i Björkekinds, Hammarkinds och Skärkinds härader (SD 1201, 1791, 1794, 1844). Vid ett par tillfällen nämnes som en särskild grupp danaarv (SD 554, 1842). Det är icke uteslutet, att danaarv någon gång också kan dölja sig under beteckningen krono.

ha de alla ägt rum *före*. Eftersom detta icke i samtliga fall kan ha förblivit fördolt för fogden, måste man dra den slutsatsen, att han beträffande kronoegendomarna hävdade kronans rätt, huru långt tillbaka i tiden avseöndringarna än ägt rum. Nyköpings recess' bakre tidsgräns har icke längre ansetts gälla.

Dessutom rör det sig i de kontrollerbara fallen icke om gammalt krono utan om kungahusets privata egendomar. Förhållandet ger anledning till slutsatsen, att Esbjörn Djäkens käromål endast ha grundats på uppgift om, att t. ex. Vadstena och Bjälbo en gång tillhört kungahuset. Något särskiljande mellan kungahusets privatbesittningar och kronoegendomarna har han icke gjort.

Dessa tendenser bli lika tydliga, om man från det egentliga kronogodset vänder sig till allmänningarna. Kraven kunde här resas antingen till kronans eller häradets förmån, beroende på om vederbörande egendom ansågs vara avseöndrad från kungstredingen eller från häradets andel i allmänningen ¹.

I några fall ha anspråken rests till häradets förmån ². Men oftast gällde de kungstredingen. Därvid ställdes kraven generellt på ett helt område, som förmodades en gång ha varit allmänning. Man hävdade kronans eller häradets rätt till alla de odlingar, som gjorts, utan hänsyn till dessas ålder. Så var fallet, när 40 egendomar på Motala skog i Aska härads namngåvos såsom reducibla och det samtidigt tillades, att om i uppräknningen något gods eller torp förbigåtts, skulle det likväl betraktas som reducerat ³. Det generella kravet omfattade här både egendomar, som utskiftats till kungstredingar, och sådana, som tillhörde häradets andel i allmänningen ⁴.

¹ Se om kungstredingen Rosén, a. a., s. 35 ff. och där anförd litt.

² Så är fallet beträffande $\frac{1}{3}$ attung, tillhörande Gullbergs häradsallmänning men brukad av Vreta kloster (Styffe, Bidrag II, s. 65 ff.), en del egendomar, som Skänninge kloster hade på Aska härads allmänning (RAP 3004) samt en häradsäng i Vista härads (B 16, f. 60, RA).

³ SD 554.

⁴ Ihrfors, Om häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling, s. 105, har av uttrycket »til kununx triidhiungh oc hæratz almænningia al tidh at

En motsvarighet till förhållandena i Aska härad erbjuda de, som möta vid Bråviken. I ett brev av 1409 rörande reducibelt gods i Björkekindens härad förklarades Svinnerön i Bråviken »och alla de andra öar, skär, klippor och holmar, som ligga i detta förenämnda häradet» för »kungstreding och häradsallmänning»¹. För Lösings härads vidkommande restes krav på ön (nu halvön) Brånäs (Bråberg) såsom »kungstreding i häradets allmänning»², och i den enklav av häradet på Kolmården, Svintunabygden, som förmodats i sin helhet ha varit allmänning³, förklarades en rad gårdar med Svintuna kvarn för kungstreding⁴.

Vid sidan om dessa mera generella anspråk utpekades enskilda gårdar eller godskomplex som avsåndrade från allmänningarna. Uppenbarligen ha misstankarna i sådan riktning ytterst motiverats av egendomarnas läge. Sålunda förklarades Jonsberg med kvarn och underliggande landbohemman i Östkind för allmänning⁵, och troligen av samma skäl, ehuru den påstådda jordnaturen ej närmare anges, indrogos 6 attungar i Vagnstad och Vånga, Häradshammars socken i samma härad⁶.

blifua» i ett brev av 1409 (SD 1201) slutit, att häradsallmänningarna i regel icke voro skiftade. Häremot invände K. G. Westman, Kungsådran i den svenska rätten under medeltiden, UUÅ 1927, s. 49 med not 2, att uttrycket »kungstreding och häradsallmänning» i den här diskuterade urkunden (SD 554) betyder »konungens tredjedel av häradsallmänning» och att skifte ägt rum. Westman anförde, att den i uppräknigen nämnda egendomen Duvedal bevisligen tillhörde kungstredingen (jfr SD 1900, 1901). Urkundens uppräkning av egendomar omfattar emellertid icke endast sådana, som tillhörde den utskiftade kungstredingen, utan också sådana, som fortfarande tillhörde häradet. Så var exempelvis fallet med Djurkälla och gårdar i Fröberga (SD 1896). Formuleringen har valts med hänsyn till att både konungens och häradets anspråk innefattades.

¹ SD 1201. För läsningen och identifieringen se A. Nordén, Svintuna och dess kastal, Fornvännen 1933, s. 352, not 2.

² SD 1830.

³ Styffe, Skandinavien under unionstiden, s. 259. Jfr Nordén, a. a., Fornvännen 1933, s. 276 ff., Dens., Östergötlands järnålder I, s. 236 ff.

⁴ Styffe, Bidrag II, s. 67 f.

⁵ SD 1833.

⁶ SD 1799.

Om vi från trakterna kring Bråviken vända oss västerut, möter beteckningen kungstreding i samband med räfssten på sätesgården Ål (Grensholmen) med 10 underliggande torp i Memmings härad¹. Godskomplexet är beläget i skogstrakten på Roxens norra strand ett par kilometer från gränsen mot Gullbergs härad. Samma ursprungsbeteckning gavs för sätesgårdarna Tuna, som uppgavs omfatta 8 attungar² och vars läge i Åkerbo härad vid Roxens södra strand invid skogspartiet på Tvärskogsudde är analogt med Åls, och Tumbäck, beläget vid Vättern i den till Rumlaborgs län hörande Habo socken av Vartofta härad³. I samma socken restes anspråk på hela laxfisket i Svedån såsom tillhörande kungstredingen⁴. Slutligen förklarades sätesgården Vinäs (Duseborg) i Valkebo härad i skogstrakten vid Lillsjön, med 6 torp för häradsallmanning⁵.

Käromålen om allmänningssjor dar ha i lika liten utsträckning som de om skatte och krono grundats på faktiska kunskaper i fråga om godsens ursprungliga natur. Läget har ibland fått utgöra indicium. Lika litet som ifråga om kronogodsen har avseende fästs vid frågan, hur länge egendomen varit i privat ägo.

Efter dessa principer ha egendomarna belagts med kvarstad i avvaktan på de planerade räfstetingen. Efter samma principer ha käromålen framförts på dessa. Åtgärderna ha drabbat kyrkor och kloster, men av bevarade exempel att döma i minst lika hög grad det världsliga frälset. Av de förmenta kronoegendomarna voro visserligen de största i

¹ SD 570. Den defekta urkunden har lakun för »hovgårdens» namn. Detta kan suppleras med tillhjälp av torpnamnen och SD 1828.

² SD 569.

³ Styffe, Bidrag II, s. 71.

⁴ I den hittills uppmärksammade urkunden (Styffe, Bidrag II, s. 72 ff., feldat. till $\frac{19}{9}$ 1399 i st. f. $\frac{9}{9}$) gällde anspråken den fjärdedel av fisket, som innehades av riksrådet Sten Bengtssons hustru. Denna urkund har diskuterats i forskningen (K. G. Westman, a. a., UUÅ 1927 s. 47). Samtidigt restes emellertid från kronans sida anspråk på »halvdelen och en fjärdedel» av fisket, vilka innehades av väpnaren Bengt Larsson (dombrev $\frac{9}{9}$ 1399, B 16, f. 133v, RA).

⁵ Styffe, Bidrag II, s. 64 f.

kyrklig ägo. Men kraven på kungstredingar och allmänningsjord drabbade genomgående adliga sätesgårdar.

Mot den här tecknade bakgrunden är det självklart, att stor vikt måste läggas vid räfstetingen och vid frågan, vem som skulle ha inflytandet på dessa, kronan och den kunglige fogden eller frälseklassernas representanter. Det har varit svårt eller omöjligt att skaffa avgörande bevis beträffande den ursprungliga jordnaturen.

6.

Räfstetingen i Östergötland skulle enligt Nyköpings recess börja vid samma tid som i Västergötland, omkring den 1 november 1396. Ett dombrev, utfärdat på räfsteting i Norrköping med Lösings härad den 23 november¹, ett annat utfärdat i Söderköping på ting med Bankekinds härad den 13 december², visa, att den fastställda tiden ej alltför mycket överskridits. Domhavande var, såsom nämnts, Peter Tomasson, som vid sin sida hade lagmannen Ivar Nilsson (Rödeätten). I det ena brevet stadfästes innehavet av skatte, under motiveringen att avyttringen låg före kung Albrekts tid. I det andra dömdes till återbetalning av köpeskillingen för jord, som dömts till skatte.

I februari-mars 1397 återupptogs räfsten av Peter Tomasson och Ivar Nilsson. Räfsteting hölls i slutet av februari och början av mars med de östliga häraderna i Linköping³. Därifrån begav sig räfstekommissionen till Vadstena, där ting hölls under senare delen av mars och början av april med de västra häraderna⁴.

¹ RAP 2833.

² Dombrev ¹³/₁₂ 1396, B 15, f. 37 v., RA.

³ Bankekind: Perg. br. ²³/₂ 1397, UUB, RAP 2890 (med felläsningen »Mathei» i st. f. »Mathie»); Åkerbo: RAP 2853, Perg. br. ⁷/₃ 1397, Skoklostersaml., RA; Gullberg: RAP 2854-57, dombrev ⁸/₃ 1397, B 15, f. 337 v., RA; Hanekind: Perg. br. ¹/₃ el. ⁸/₃ 1397, Vitterhetsakademiens deposition, RA.

⁴ Vifolka: RAP 2859; Göstrings: Perg. br. ¹⁹/₃ 1397, UUB; Lysings: RAP 2861, Perg. br. ²⁴/₃ 1397, UUB; Dals: RAP 2865, 2 dombrev ²⁴/₃ 1397, B 15, f. 38, 249, RA; Aska: Perg. br. ²⁷/₃ 1397, UUB, dombrev ²⁷/₃ 1397, B 15, f. 359, RA; Bobergs: RAP 2869-70.

När nämndens medlemmar uppräknas i de bevarade, endast till enskilda ställda dombreven, ha dessa icke enbart varit bönder. De främsta ledamöterna ha också varit gemensamma för de olika häraderna. Så förekomma häradshövdingarna i Västbo och Hanekind, väpnarna Tubbe Eriksson (fyrdelad sköld) och Jon Staffansson (en fisk), i dombrev, utfärdade både i Linköping och Vadstena¹. Men å andra sidan har man icke såsom i Västergötland strikt iakttagit regeln 6 frälsemän, 6 bönder.

I det bevarade källmaterialet finnes 1397 ännu intet spår av käromål på kronogods eller allmänningar. Genom sina bestämmelser om återbetalning av köpeskillingar vittna däremot dombreven om, att reduktionen av skattegods fortsatt. Stadfästelserna av besittningsrätten till gods, som övergått från skatte till frälse före Albrekts tid, visa å andra sidan, att domarna ibland gått emot de käromål, som rests av fogden. Att motsättningar funnits och att räfsten icke kunnat föras till ett för alla parter godtagbart slut framgår därav, att den återupptogs 1399. Det skedde då under ändrade former.

Räfstetingen 1396-97 hölls av olika personer i olika stift och lagsagor. Nyköpingsrecessens bestämmelser om tiden för tingens hållande visa, att denna ordning planerats från början. År 1399 har ordningen övergetts. Sten Bengtsson (Bielke), som 1396 hållit räfsteting i Uppland, har nu fått uppdraget att vara kungsdombhavande i ett större område. I juni-juli 1399 har han hållit räfsteting med olika sörmländska härader i Strängnäs². Han fortsatte i augusti i Söderköping med Östergötlands östra härader och därefter i Vadstena och Jönköping med de västra jämte Rumlaborgs län. Avslutningen gjordes — så vitt källmaterialet lämnar upplysningar — i Linköping med stadens borgerskap den 18 september³. Räf-

¹ RAP 2853, 2890, Perg. br. ⁷/₈ 1397, Skoklostersaml., RA, Perg. br. ²⁷/₈ 1397, UUB.

² Styffe, Bidrag II, s. 63 f., B. Hildebrand, Esbjörn Blåpanna, PHT 1934, s. 168, RAP 2984, 2985, 2989, 2991.

³ Perg. br. ¹⁸/₉ 1399, Adk., Sverige, DRA.

stetingens återupptagande 1399 har samband med att uppgörelse nu träffats med Knut Bosson¹.

Sten Bengtsson var den kanske främste ledaren för den stormannagrupp, som kallat in Margareta i riket. Även om han tidigare haft drottningens fulla förtroende², kan man förmoda, att han på räfstetingen så vitt möjligt företrätt sina ståndsbröders intressen. Men han var 1399 icke ensam om att i det avseendet öva inflytande. I dombreven från hans verksamhet detta år ingår en ny, stående formel, att domarna avkunnats »i närvaro av flera riksråd». När dessa vid några tillfällen namnges, möter en representativ församling, bestående av ärkebiskop Henrik, biskoparna Knut i Linköping, Tord i Strängnäs och Nils i Västerås, riddarna Sten Bosson (Natt och dag), Algot Magnusson (Sture), Karl Magnusson (örnfot), Nils Magnusson (en stolpe) och Arvid Bengtsson (Oxenstierna)³. Stormannakretsen har uppenbarligen varit ännu mera omfattande. Vadstenadiariet namnger dessutom Tord Bonde och Torgils Haraldsson samt omtalar, att nästan hela rådet varit närvarande⁴. De närvarande stormännen synas ha stått Vadstena kloster nära.

Erfarenheterna från 1396—97 ha medfört, att räfstetingen centraliserats på det sättet, att den andliga och världsliga aristokratiens spetsar följde kungsdomhavanden i Södermanland och Östergötland. Eftersom drottning Margareta även var närvarande — hon bevistade Knut Bossons uppgörelse med fränderna i Nyköping den 21 juli och hon var i Vadstena samtidigt med att räfstekommissionen nådde dit — kom hon att direkt konfronteras med representanter för det andliga och världsliga frälset vid ett tillfälle, då reduktionens praktiska genomförande stod först på dagordningen. Stämningen har icke varit i allo lugn. Den biskopliga och högaristokratiske kommissionen har stått mot kronaus representant, fogden Esbjörn Djäken.

¹ Rääf, Ydre härad IV, s. 431 ff.

² Om Sten Bengtsson se G. Carlsson, SBL 4, s. 147.

³ RAP 2998, 3003, Styffe, Bidrag, II, s. 67.

⁴ Vadstenadiariet ¹⁵/₈ 1399 (SRS I:1, s. 112).

Den principiella motsättningen har av allt att döma också fått en personlig anstrykning. Sten Bengtssons första kända dom under hans verksamhet i Södermanland 1399 var att på östgötalagmannen Ivar Nilssons käromål frändöma Esbjörn Djäken egendomar i Jönåkers härad med 10 torp såsom »gammalt kronogods av urminnes hävd»¹. När räfsteingskommissionen sedan anlände till Östergötland, fick Sten Bengtsson vid ett tillfälle lämna platsen såsom kungsdombhavande åt Sten Bosson för att i stället uppträda som kärande. Käromålet gällde laxfisket i Svedån, som Esbjörn Djäken »med våld och utan rätt och laga dom» frånhänt bl. a. Sten Bengtssons hustru under motiveringen att det var kungstreding eller häradsallmänning².

Även i övrigt framträdde under räfstekommissionens uppehåll i Söderköping, Vadstena och Jönköping den starka motsättningen i uppfattningen om vad som var reducibelt. Visserligen ha — rätt naturligt — kommissionens domslut ibland överensstämt med fogdens käromål. Det gäller om några fall av gammalt skatte, som övergått till frälse och där vederbörande innehavare tilldömdes ersättning i samband med återgången till skatte³. Andra krav på skatte ha där emot ogillats antingen därför att frälse till lika värde lämnats i utbyte eller därför att förvärvet låg före konung Albrekts tronbestigning⁴. Vidare ha i några fall kronogods och allmänningar återdömts⁵.

¹ Styffe, Bidrag II, s. 63 f.

² Styffe, Bidrag II, s. 72 ff., jfr B 16, f. 133 v, RA, ovan s. 208 not 4.

³ RAP 2998, 3006, 3014—15, 3016, Styffe, Bidrag II, s. 69 ff.

⁴ RAP 3007, 3009, 3015, 3019, dombrev ¹⁰/₉ 1399, E 15, RA.

⁵ Det gäller ¹/₃ attung i Gullbergs härad, som frändömdes Vreta kloster (Styffe, Bidrag II, s. 65 ff.). Eftersom klostret fick behålla byggnaderna mot att betala avrad till häradet, är denna dom i sak identisk med en bekräftelse av allmänningssinnehav för Skänninge kloster, där klostret fick behålla gammal allmänningssjord som den innehaft före Albrekts tid, men tillhölls att om möjligt betala avgift till häradet. (RAP 3004) Man har här fullt medvetet överträtt den bakre tidsgränsen, 1363 (Lönnroth, a. a., GHÅ 1940, s. 181.). Detta är ingen tillfällighet. Tillvägagångssättet kan jämföras med motiveringarna i domarna rörande krono- och allmänningsgods i övrigt. De båda återstående domarna i enlighet med Esbjörn Djäkens klagomål gällde Svintuna och Tumbäck, som

Esbjörn Djäkens ogillade käromål gällde främst föregivna kronoegendomar och allmänningar. Här möta de stora kraven på Vadstena och Bjälbo från respektive Vadstena och Skänninge kloster¹, på Vinäs från riddaren Staffan Ulfssons (tillbakaseende ulv) arvingar², samt på fiskena i Sved och Ed, vilka likaledes innehades av medlemmar av det världsliga frälset³.

Det är att märka, att i motiveringarna för dessa domar tidsgränsen 1363 ej vidröres. Den har icke ansetts ha betydelse för krono- och allmänningssavsöndringarna. I stället framhövdes beträffande Vadstena, att det var gammalt »riddares och svenners själväga», för Bjälbo att det »var aldrig kronans gods eller konungs uppsalaöd utan var ärvdagods», för Vinäs, att det varit »sjelväga och ... frälse ... av urminnes hävd», för Svedfisket att det varit »av ålder ut av hedendomen herrarnas själväga».

Räfstetinget har i de flesta fall gått fogdens käromål emot. Men i en punkt är det tydligt, att räfstetingskommisionen mer eller mindre nödtvunget kommit på samma linje som Esbjörn Djäken, När det gällde kronogods och allmänningar, har man icke kunnat direkt förneka kronans rätt att återkräva äldre avsöndringar än 1363.

Den motsättning, som framträder i dombrevens formella uppställning 1399 mellan Esbjörn Djäkens uppfattning och de dömande myndigheternas, behöver i övrigt icke apriori tolkas såsom bottnande i reella meningsskiljaktigheter. Fogden kunde tänkas ha rest anspråk på allt i den förvissningen, att rättvisa skulle skipas av räfstetinget. En dylik förklaring

båda dömdes från privata ägare. (Styffe, Bidrag II, s. 67 f., 71.) Motiveringarna voro endast, att egendomarna voro gammalt kronogods respektive kungstreding. Frågan om förändringen i jordnaturen låg före eller efter 1363, har icke vidrörts. Båda domarna kommo efter Margaretas tid att förklaras ogiltiga. Sviutuna är, då det sedermera omtalas i medeltida källor, i privata händer (Nordén, Östergötlands järnålder II, s. 63). Tumbäck har återdömts på lagmansting 1419 (SD 2706, Styffe, Bidrag II, s. LXIV, not).

¹ RAP 3003, 3012.

² Styffe, Bidrag II, s. 64 f.

³ Styffe, Bidrag II, s. 72 ff., B 15, f. 133 v, B 16, f. 60, RA.

omöjliggöres dock av den genomgående skarpa formuleringen i dombreven, att Esbjörn lagt beslag på egendom »med våld och utan rätt och laga dom», att han »hävdade det henne av till orätt» o. s. v.

En annan uppfattning kommer också till synes i en notis i Vadstenadiariet rörande huvudgården Vadstenas behandling. Där omtalas under den 15 augusti, att drottning Margareta anlände till klostret tillsammans med rådet »ea intencione ut villa Vazstena sub regali tributo fieret et a claustru alienaretur». Men biskoparna och de världsliga rådsmedlemmarna gingo emot drottningen och dömde gården till klostret, sedan de sett handlingarna i målet. Det skedde »in placito generali, quod dicitur refstathing», i närvaro av en rad namngivna biskopar och andra rådsmedlemmar. Sten Bengtsson var domhavande¹.

Esbjörn Djäken har kärat på betydligt mera än vad rådskommissionen, som bevistade räfstetingen, ville gå med på. Vadstenadiariets notis, Esbjörn Djäkens helhetssyn på problemet, sådan den framträder i alla hans krav, motställningen mellan honom och Sten Bengtsson samt de östgötska dombrevens särdrag med direkta angrepp på fogden äro fakta, som markera en reell skillnad mellan ståndpunkterna.

Den problemställning, som uppstår efter granskningen av 1399 års räfst, är i vad mån Esbjörn Djäkens och de av aristokratien behärskade räfstetingens olika inställningar ha tillåtits att påverka den fortsatta utvecklingen. Därmed sammanhänger frågan om drottning Margaretas ställning. Man har anledning misstänka, att Margaretas hållning animerat Esbjörn Djäken till de långt gående kraven och att hon står bakom utsuddandet av den i Nyköpings recess fixerade gränsen 1363 beträffande krono- och allmänningsavsöndringar. I sistnämnda avseende har rådsaristokratien fått ge vika.

¹ SRS I:1, s. 112. Jfr T. Höjer, Studier i Vadstena klostrets och Birgittinordens historia, s. 157.

7.

Efter episoden i Vadstena ha räfstetingen omedelbart fortsatt i Västmanland. Det sista kända dombrevet från Östergötland är daterat den 18 september. Den 6 oktober började räfstetingen i Västmanland¹. Man kan utgå ifrån, att sammansättningen av räfstetingen bestämts under drottningens uppehåll i Östergötland. Sten Bengtsson uppträder nu icke längre som konungsdomhavande. Som sådan fungerar i stället en person ur helt annan stormannakrets, Philip Karlsson (Låma). Den ende medlemmen av det världsliga frälset, som i övrigt något så när regelbundet nämnes, är Karl Magnusson (örnfoot). Hans närvaro skall sammanställas med, att vid några tillfällen även Sten Bengtsson² och — jämte västeråsbiskopen — biskop Tord i Strängnäs³ deltagit i tingen. Sten Bengtsson och Karl Magnusson voro båda Bo Jonssons testamentsexekutorer, biskop Tord den ende levande biskoplige exekutorn. De tre nämnda herrarna ha kallats med kunskap om att Bo Jonssons godsaffärer i Västmanland kommo att spela en stor roll under räfsten⁴.

Mera anmärkningsvärt är däremot, att biskopens fogde genomgående uppträdde som kärande på kronans vägnar. Omständigheten torde vittna om att drottning Margareta vunnit biskopen för sina syften. Härmed överensstämmer, att i de summariska listorna från räfsten vid domkyrkogods i något fall noterats »under konungs nåd». Biskopen har ingetts förhoppningar om överseende med sin egen domkyrkas gods. Å andra sidan är det ej heller någon tillfällighet, att räfsten drabbat Sten och Nils Bosson hårt. De tillhörde den krets, som rest motstånd i Östergötland. Den tredje brodern, Knut, var biskop i Linköping.

Men i övrigt har drottning Margareta förhållit sig avvaktande efter motståndet 1399. När hon i slutet av 1400 på

¹ Styffe, Bidrag II, s. 74.

² Styffe, Bidrag II, s. 102, RAP 3031, 3037.

³ Styffe, Bidrag II, s. 90, RAP 3028, 3030—33, 3077.

⁴ Jfr Styffe, Bidrag II, s. 103, och ovan s. 187 ff.

nytt uppehöll sig i Vadstena, nu i samband med att Erik av Pommern påbörjade sin Eriksgata, har räfsteftågan till synes fått vila. Under Eriksgatan satt Sten Bengtsson fortfarande ting på konungens vägnar¹. Men någon räfteft i större omfattning vittna icke de bevarade dombreven om. Räfteftetingen av 1399 års typ för reduktionens slutförande ha stoppats. Margareta har planerat en fortsättning men efter andra linjer.

Den 29 mars 1401 erhöU drottningen av påven Bonifacius IX bland många andra nådevedermålen apostolisk auktorisation för återtagande av egendomar, som berövats kronan. Påven förklarade alla brev, varigenom kurian stadfast sådana avsöndringar av »bona, possessiones, terras, prata ubicunque consistencia», för ogiltiga². Åtgärden att utverka påvligt stöd för reduktionen är utan tvivel betingad av erfarenheterna från år 1399³. Vi få ett första besked om, hur Margareta reagerat vid detta tillfälle.

Drottningens nästa längre uppehöU i Sverige ägde rum under åren 1403—05. Därvid har hon vistats i Esbjörn Djäkens fögderi hela året 1404⁴. Under uppehöUet har godsförvärv stått i förgrunden för Margaretas intresse. Hon lät en nämnd tilldöma kronan Ringstaholm från Bo Jonssons arvingar⁵. Genom köp förvärvade hon Gripsholm från Knut Bosson och hans syster⁶. Drottningen har också på annat sätt intresserat sig för att öka kronans godsbestånd.

Ett resultat av uppehöUet i Östergötland blev nämligen order till häradshövdingarna där i räfteftefrågan. Dessa order äro icke bevarade; men deras innehåU framgår av häradshövdingarnas åtgärder i anledning av dem. Den 13 mars 1405 hade häradshövdingen i Aska härad, Sten Lalasson, håUit ting. Den motivering han angav härtill var, att han erhöUit drottning Margaretas öppna brev med befallning att

¹ SD 15, 23.

² SD 2864.

³ G. Carlsson, a. a., s. 128.

⁴ SRS I:1, s. 116, SD 411, 421, 502—06.

⁵ SD 421.

⁶ SD 450—51.

med 12 män i häradet rannsaka efter sådant skatte- och kronogods, som var reducibelt men fortfarande icke reducerat. Han skulle sedan redogöra därför inför Esbjörn Djäken¹. Verbalt helt likalydande referat av drottningens order ingå i brev, utfärdade av häradshövdingarna i Åkerbo och Memming ett par veckor senare², samt av underhäradshövdingen i Björkekind 1409³.

I den mån man i forskningen fäst avseende vid dessa av häradshövdingarna på Margaretas order utfärdade brev, ha de tolkats som en reträtt från drottningens sida inför missnöjet med räfsten⁴. Denna tolkning är icke möjlig. De ifrågakvarande breven äro definitiva dombrev, som från det datum, de utfärdats, till krono och skatte återdömt mängder av gods både från kyrkliga institutioner och enskilda personer⁵. De inlevererades till Esbjörn Djäken och sändes av honom vidare till Danmark såsom slutgiltiga åtkomstakter. Breven ha alla traderats i danska arkiv. I enlighet med häradsdömmarna har fogden omedelbart behandlat godsen som krono eller skatte.

¹ SD 554: »Efter thet høghboren førstinna min nathugha frwa drottning Marghret hafuer mic til screpuit oc bidhit i sino opno brefue, at jac meth tolf skælikom mannom af heratzbomen scal rantzsaka oc meth skælom wtleta the scatta jordh, krono gotz oc bønder, som kronan ræt til hafuer oc ey ær æn komen fore dom i forscrefno hærådhe, at kronan finge thet igen meth ræt, oc at jac oc hæratzbone sculum thet vspøria, wisa oc hænnæ foghot Esbyørn Dyækn redhe vppa göra, som wi wiliom fore Guthi antswara oc hærseapeno bekænde wara.»

² SD 569, 570.

³ SD 1201.

⁴ »Drottningen har tydligen ej velat ytterligare uppreta stämningen inom det redan oroliga östgötastiftet genom att nu tillämpa reduktionsbestämmelserna i hela deras omfattning. I stället har hon förberett kommande åtgärder: åtminstone i ett par fall har hon uppdragit åt häradshövdingarna att inom sina härad förteckna sådana gods, som borde återgå under kronan, och lämna Esbjörn Djäken meddelande härom.» (Brilioth, a. a., s. 301).

⁵ Formeln lyder: »thy jac for:de Sten Lalason hærådzhøfthinge dömer thet rætom æghandom til hwariom, æfter thy som før screfuit stander, hærskapeno oc for:da hænnæ foghota ther scat oc thiaenist af göra æfter thænna dagh a krononna wægna widher sina thre mark fore haeradzhøfthingans dom».

Den åtgärd från drottning Margaretas sida, som framträder i ordern till häradshövdingarna, betecknar en omläggning av reduktionspolitiken i ytterligt radikal riktning. Gentemot de 1396 planerade kungsdombreven på råfsteting, avkunnade under medverkan av representanter för andlig och världslig aristokrati, ställdes nu domar, avgivna endast av häradshövding och häradsnämnd. Ordern utgör drottningens och Esbjörn Djäkens svar på rådets inblandning av 1399.

Genom omläggningen har östgötafogden fått mycket fria händer i sina råfsteåtgärder. Hämningarna från kungsdombrevhavanden och andra på råfstetinget medverkande krafter voro försvunna. Utvecklingen hade lett fram till det paradoxala läget, att kronans intressen bättre kunde göra sig gällande på häradstingen än på de kungliga råfstetingen. Eftersom Esbjörn Djäken var eller blev häradshövding i fem häradar, Bankekind, Valkebo, Hammarkind, Björkekind och Vista¹, och där utsåg nämnden, var kåranden på kronans vägnar och domaren i realiteten samma person. Men därtill kom, att det var mycket lättare för en skrupelfri fogde att övertyga ett häradsting än ett råfsteting av typ 1399 om det rättmätiga i anspråken².

Margaretas åtgärder 1404—05 och den fria ställning, de gävo Esbjörn Djäken, utgöra förutsättningen för den serie indragningar, som nu ägde rum. Fogden kunde utan hämningar förverkliga tidigare hysta intentioner. Genom de be-

¹ Gillingstam, a. a., s. 54 not 37.

² Man kan nämligen icke fatta de ovan diskuterade häradsdombreven så, att häradshövdingarna själva på egen hand företagit de rannsakingar, som lett till att rader av gods och jordlotter dömts till skatte och krono. Det är ingen tillfällighet, att dombreven från de till varandra gränsande häraderna Åkerbo och Memming äro daterade dagar efter varandra. Därmed skall sammanställas, att alla de fyra bevarade dombreven äro in i detalj verbalt lika. Förklaringen måste vara, att de satts upp centralt av någon representant för fogden. Med en sådan förklaring överensstämmer, att dombrevet för Åkerbo har dateringsformeln jämte namnet på den sist nämnde beseglaren, Nils Vernekasson (kluven sköld), skrivet med annat bläck och annan hand än brevet i övrigt. Datum för tinget har icke varit definitivt, då texten utskrevs. Denna har förelegat före tingsmötet.

varade dombreven av år 1405 indrogos sätesgårdarna Tuna i Åkerbo och Grensholmen i Memmings härad med underliggande egendomar, båda som kungstredingar. Motala skog med alla dess nybyggen — ett 40-tal — förklarades för allmänning. Året dessförinnan hade gården Grinneby under inflytande av Margaretas hållning förklarats för gammalt krono¹. År 1409 dömdes Björkekinds härads skärgård till kungstreding².

Indragningarna, som fortsatte fram till Margaretas död, ha haft större omfattning än de nu bevarade dombreven vittna om. Man får en föreställning därom genom återgångsdomarna till kronan 1413—14 efter Margaretas död och Esbjörn Djäkens fall. I dessas ordval återspeglas understundom direkt de förenklade reduktionsmetoder, som nu tillämpats. Det talades om att en Esbjörns »jordaskrift», som upptog ett hemman såsom skatte, lästes upp på tinget³, att fogden »hade tillskrivit kronan i Sverige för kungstreding» en egendom⁴, att han »det hade skriva låtit i jordabrevet för danaarv»⁵ eller att han dragit in egendomen »olagligen och utan rätt och laga dom»⁶.

De egendomar, som Esbjörn sades ha dragit in »utan rätt och laga dom», ha i stor utsträckning tidigare nämnts i samband med redogörelsen för hans intentioner⁷. Indragningarna drabbade Linköpings domkyrka⁸, Vadstena kloster⁹ och andra klosterstiftelser¹⁰. Men ej heller medlemmar av det världsliga frälset ha skonats. Särskilt hårt drabbades änkan Katarina Gilikinsdotter, som förlorade Jonsberg och Vånga i Östkind med underliggande egendomar. Det skedde åtmin-

¹ Nedan s. 221 ff.

² SD 1201.

³ SD 1803.

⁴ SD 1830.

⁵ SD 1842.

⁶ SD 1791.

⁷ Ovan s. 204 ff.

⁸ SD 1830, jfr 1261, 1842, 1844.

⁹ SD 1791, 1894, 1897, Örnhielms dipl. IX:1942, RA.

¹⁰ Skänninge: SD 1845. Vreta: SD 1846, 1847, 1848. Riseberga: SD 1905.

stone beträffande Jonsberg under motiveringen gammal allmänning¹. Kungstredingen utvidgades vid Bråviken genom Brånäs' reducering².

I vissa fall har Esbjörn Djäken begagnat sin ökade maktställning till att ändra de domar av 1399, som gått kronan emot, trots att i varje fall Margaretas order till häradshövdingarna gällde rannsakan efter egendomar, som ännu icke kommit »för dom». År 1399 hade räfstetinget tilldömt Bengt Stenssons hustru en gård i Ed, Skärstads socken, med fiske i ån därstädes, som Esbjörn »känt där vider för kronogods och hävdad det henne av till orätta»³. 1412 dömde underhärads-hövdingen i Vista — Esbjörn Djäken var själv häradshövding — kungsdomen av 1399 ogiltig. Förhållandena reglerades till kronans förmån beträffande fisket⁴.

I det dombrev 1399, där gården Vadstena mot fogdens käromål tilldömdes klostret, nämndes såsom underliggande egendom »averkan» i Motala⁵. Bland de egendomar, som Esbjörn förhållit Vadstena kloster, omtalas 1414 »först sundet i Motala, vilket halvt haver av ålder legat med konungsaverkan under kungsgården i Vadstena, som nu är klostret . . . och halvt gav det klostret fru Kristina av Fågelvik»⁶. Klostret hade vidare under räfsten 1399 fått stadfäst sin besittningsrätt till »Magnusamark» i Lysings härad under motiveringen att det var gammalt frälse⁷. Donationsbrevet av år 1387, som visade jordnaturen, var till hands⁸. Icke desto mindre har fogden mot den tidigare domen lagt beslag på egendomen. År 1414 tilldömdes nämligen klostret ånyo »Magnusamark, gammalt frälse», som Esbjörn Djäken »olagligen klostret utan dom och rätt avvallat hade»⁹.

¹ SD 1799, 1833. Se vidare nedan s. 236 ff.

² SD 1830.

³ Dombrev ¹⁰/₉ 1399, B 16, f. 60, RA. Jfr ovan s 213.

⁴ SD 1548.

⁵ RAP 3003.

⁶ Dombrev ²/₂ 1414, Örnhjelm's dipl. IX:1242, RA.

⁷ RAP 3015.

⁸ RAP 2338.

⁹ SD 1898.

Under räfsten 1399 hade Vadstena kloster tilldömts »averkan» på gårdar i Atteby och Bromma i Motala socken samt alla sina andra byggnader, som lågo på Aska härads allmänning, givetvis mot att erlægga avgift till häradet.¹ Samma egendomar dömdes ånyo till klostret 1414 »stadeliga vider bliva den stund det rätt gör häradet av jorden efter ty lagboken utvisar»². Till skillnad från de under räfsten 1399 tillämpade principerna, vilka inneburo, att innehavare av nybyggen på häradsallmänningar fingo behålla sina egendomar och endast betala avgift till häradet, har Esbjörn Djäken fråntagit dem egendomarna. Så har även skett — så långt materialet tillåter inblickar — med de många nybyggena på Motala skog, vilka 1405 dömdes såsom kungstredingar och häradsallmänningar³.

Drottning Margaretas uppehåll i Östergötland 1404 har för reduktionen i detta landskap betytt, att den kunnat genomföras på ett betydligt effektivare sätt än tidigare. Orsaken till förändringen är, att de tidigare motverkande krafterna åsidosatts. Den påvliga bullan var ägnad att tysta kyrklig opposition. Räfstetingen förbigingos. Den enda instans, som nämnes vid fogdens sida, är häradsnämnden. Det är ej säkert, att ens denna alltid trätt i funktion. Men att den i alla händelser icke utgjort någon effektiv motvikt, jämförbar med räfstetingen av 1399, är bevisligt redan genom mängden av konstaterbara indragningar. Ännu klarare blir detta, om man vänder sig till de metoder, som kommit till användning i samband med att domarna avkunnats. Ibland är det möjligt att iaktta dem.

8.

Bland de från Linköpings domkyrka av Esbjörn Djäken reducerade egendomarna var, såsom nämnts, Grinneby i Björkekinds härad⁴. Reduktionen har gått i verkställighet,

¹ RAP 3015. Jfr ovan s. 226 ff.

² Dombrev ²/₂ 1414, Örnhielms dipl. IX: 1255, E 60, f. 188, RA.

³ Jfr de i SD 554 bland anläggningar på allmänning nämnda Djurkälla, Fröberga och Duvedal med SD 1896, 1900.

⁴ Ovan s. 219.

trots att de ännu bevarade originalurkunderna visade både att gården kommit i domkyrkans besittning före Albrekts tronbestigning och att den var frälse vid tiden för donationen. Varifrån ha bevisen hämtats?

Grundvalen för indragningen utgjorde ett vittnesintyg av byfogde, borgmästare och rådmän i Söderköping 1404, att häradshövdingen i Björkekind, Joar Biis¹, jämte en namngiven 8-mannanämnd från häradet inför dem vittnat, att Grinneby med tillägor »varit av ålder gammalt konungs uppsalaöd». Vittnesmålet hade avgivits i närvaro av biskop Jakob i Bergen, den främste medlemmen i drottningens följe under hennes uppehåll i landet², »och andra flera gode män»³.

Man har vid detta tillfälle icke iakttagit bestämmelserna om 12-mannanämnd, sådana de tillämpats i häradsdombreven av 1405. Vittnesintyget har likväl ansetts utgöra en tillräcklig grundval för indragning. Grinneby har varit reducerat någon tid före den 19 november 1404, då en representant för Linköpings domkapitel klagade över åtgärden inför drottning Margareta under hennes uppehåll i Jönköping⁴. Klagomålen hade ingen effekt. Vittnesintyget från Söderköping fördes till Danmark såsom för kronan fullgiltigt åtkomstakt på Grinneby.

Men Linköpingskapitlet har icke slagit sig till ro med förlusten av Grinneby. En resning i målet har förberetts på det sättet, att kapitelrepresentanter vänt sig till en efter en av medlemmarna i den nämnd, som 1404 vittnade, att Grinneby var gammalt Uppsala öd. Sex av vittnena ha på det sättet förmåtts till nya, under ed avgivna vittnesmål. Dessa föreligga i vidimation i en den 25 mars 1413 daterad,

¹ Jfr SD 1376: »då jag häradshövding var». Först år 1410 kan Esbjörn Djäken visas vara häradshövding i Björkekind.

² Om biskop Jakob Knudsen se nedan s. 243.

³ SD 406. Namnen i den defekta urkunden kunna fullständigt suppleras med tillhjälp av de i det följande citerade akterna.

⁴ Perg. br. ²⁵/₈ 1413, RA. Om urkunden se vidare nedan. Det i brevet angivna datum för klagomålen inför Margareta i Jönköping »in crastino octavarum Martini», ¹⁹/₁₁, kan jämföras med att drottningen och kung Erik utfärdade brev i staden ¹¹/₁₁—¹⁸/₁₁ (SD 502-04).

av domprosten Lars och kantorn Martin i Linköping sammanskriven redogörelse för hela händelseförloppet¹.

Det i tiden första av de nya vittnesmålen är avgivet av Hemming Ryds i november 1409. Denne har nu omtalat, att »herr Sigmund i Grinneby» i det testamente, som han lät göra, när han låg på sitt yttersta, gav gården till Linköpings domkyrka. Det hade skett på den tiden, då Magnus Eriksson var ommyndig och Karl var biskop i stiftet. Hemming förklarade, att han vid tiden för testamentets tillkomst var så gammal, »det han gjorde då rätt för sin fader både på tinget och stämman, för ty att han var gammal och oför». Sedan hade emellertid Magnus Erikssons fogde, Nils Ingevaldsson, kommit och känts vid allt Uppsala öd i Östergötland, och då hade han även »hindrat» Grinneby. Men när kung Magnus och rådet kommit till Västerås och »besport sanningen» om egendomen, fick domkyrkan behålla den. »Item sade den samme Hemming Ryds och svor, det aldrig var Grinneby konungs uppsalaöd i hans livsdagar och aldrig hörde han att det samma Grinneby var konungs uppsalaöd förr än den samme herr Nils Ingevaldsson hade gjort den samma förenämnda viderkännona».

Den springande punkten för Hemming Ryds' vittnesmål 1404 har varit kunskapen om att Grinneby belagts med kvarstad såsom krono på Magnus Erikssons tid. Nu har han av linköpingskanikerna presenterats Sigmund Erengislessons i original bevarade testamente av år 1319². Genast har han varit färdig att tala om, att han på förhand kände till detta också och att han var vuxen på den tiden, då det kom till. Vore detta riktigt, skulle det inneburi, att Hemming år 1409 varit omkring 110 år gammal. Men när han så samtidigt påstod, att han var 26 år vid tiden för digerdöden, råkade han in i en motsägelse, som även linköpingskanikerna reagerat inför. I den sammanfattande redogörelsen har — tydligen för att visa ovederhäftigheten i Hemming Ryds' uttal-

¹ Perg. br. ^{25/a} 1413. Brevet har förbigåtts i SD. Men utgivaren har hänvisat till det vid nr 1214 och 1377.

² DS 2217, 2405.

anden — tillagts: »och efter ty herr Sigmunds brev utvisa, då var den samme Hemming ofödd än fem år efter herr Sigmunds död»¹.

Vittnesmålet av år 1409 visar, hur man med lämpliga medel kunnat få ett vittne att »minnas» ungefär vad som helst. Vidare har det för Esbjörn Djäken 1404 tydligtvis räckt att genom vittnesmål få fastslaget, att egendomen någon gång varit krono, för att motivera en indragning. Att Hemming Ryds är den förste, som blir utsatt för linköpingskanikernas aktion, är å andra sidan ingen tillfällighet. På hans vittnesmål hade nämligen de andra hängts upp 1404.

De övriga vittnena från 1404, som inlämnade skriftliga vittnesmål till linköpingskapitlet, voro Joar Biis, Jöns i Säby och Inge i Råvanäs. Det skedde 1411, sedan de fått kallelse att infinna sig i Linköping men ursäktat sig med hög ålder och sjukdom. Joar Biis, häradshövdingen i nämnden av 1404, förklarade endast, att han intet visste om Grinneby »annorledes än så som Hemming Ryds sade och vittnade för nämnden». De båda övriga meddelade kort, »det vi aldrig annat visste utan det förenämnda gods Grinneby haver hört domkyrkan till ... av gammal ålder».

Mera detaljerade äro vittnesmålen från de tvenne personer, som hörsammade kallelsen och infunno sig i Linköping 1411, Nils i Ljunga och Svennung i Vallby, avgivna inför en församling av präster och borgare.

Nils i Ljunga omtalade, att han för omkring fem år sedan — han har missmint sig på ett år — tillsammans med flera andra kallats till Ringstaholm. På aftonen hade de beordrats upp på slottet, där biskop Jakob av Bergen, som Nils trott vara hans egen biskop, tagit emot dem. Biskop Jakob hade frågat dem, om Grinneby tillhörde domkyrkan eller kronan. Nils hade svarat, att det tillhörde biskopen och hans kyrka. Han hade då tillrättavisats av Jakob, som pekat på en annan person och sagt: »du skall säga som han säger, och den samme sade sig intet där av veta utan som jag nu sagt haver

¹ Jfr SD II, s. 227, not 1.

utan så mycket han sade sig hört hava av Joar Biis och Hemming Ryds och deras ord hade jag icke hört och de voro där då icke när». Nils i Ljunga och de andra blevo sedan kallade till Söderköping — uppenbarligen i samband med att den bevarade urkunden av 1404 kom till. Där upprepades scenen från Ringstaholm, endast med den skillnaden att Esbjörn Djäken nu uppträdde vid biskop Jakobs sida. Berättelsen slutar med en försäkran: »och icke svor jag och icke var jag uppå rådstugan i Söderköping».

I allt väsentligt överensstämmande med Nils' är det sista vittnesmålet, Svennungs i Vallby. Även enligt hans berättelse hade biskop Jakob ensam haft hand om förhöret på Ringstaholm. Men han omtalar ännu en färd till slottet, då både Jakob och Esbjörn uppträtt. Besöket i Söderköping skildras mera konkret av Svennung än av Nils. Han förnekar icke, att han varit på rådstugan och vittnat. Han och de övriga vittnena hade fått vänta i staden i tvenne dagar, »medan Esbjörn lät visa efter en gammal man, som hette Hemming Ryds, då han kom, då sade han för biskop Jakob, Esbjörn, borgmästarna, rådmännen och för oss, som dit voro tingade, att han visste det, att det låg under konungs kronan. Uppå den tid både åt han och drack och låg där om natten».

Man kan icke lägga de av linköpingskanikerna hopsamlade berättelserna till grund för en objektiv skildring av vad som ägt rum 1404. Många osäkerhetsmoment finnas. Vittnesmålen ha framsuggererats av linköpingskanikerna. De ha dessutom skrivits ner av dem, vilket icke bidragit att mildra formen. Å andra sidan ha vittnena varit måna om att rentvå sig från beskyllningen, att de verkligen vittnat fel 1404. I den mån dessa synpunkter spelat in, få berättelserna lämnas åt sitt värde. Men vad som återstår är mer än tillräckligt för bestämda slutsatser.

Kallelserna till Ringstaholm och Söderköping vittna om en hänsynslös energi från de personers sida, som förde kronans talan. Esbjörn Djäken står här icke ensam. Vid hans sida uppträder aktivt biskop Jakob av Bergen. Hans närvaro omnämnes icke endast i de senare vittnesmålen utan också

i det i Söderköping utfärdade brevet. Den roll, han spelat i sammanhanget, är höjd över tvivel.

Nämnden av år 1404 avgav ett felaktigt vittnesmål, om brevet rätt återger vad som ägt rum på Söderköpings rådstuga. Dess vittnesmål då, jämfört med de senare berättelserna, visar, att en nämnd med denna sammansättning var ett viljelöst redskap i händerna på en makthavare. I det sammanhanget framträder också ett för den medeltida nämnden utmärkande och välbekant drag. De olika medlemmarnas i nämnden vittnesmål grundar sig icke på egen kunskap. Vittnesmålet innebär endast, att deltagarna hyst tilltro till vad en person, i detta fall Hemming Ryds, sagt. Att det var en fullt försvarlig ståndpunkt, framgår därav, att vittnena 1409—11 föllo tillbaka på denna förklaring till sitt tidigare ståndpunktstagande.

Grinnebyaffären demonstrerar vad övergången från räfsteting till häradsting eller andra former av rannsakingar i praktiken betytt. Den demonstrerar också de tillämpade metoderna.

Räfsten har sannolikt gett upphov även till ett annat urkundsmaterial, ett material, som till skillnad från det om Grinneby uppmärksamrats av forskningen men diskuterats i andra sammanhang än drottning Margaretas räfst.

9.

I en numera klassisk undersökning har C. G. Styffe påvisat, att en serie brev, inalles fem, med uppgivna dateringar från 1200- och 1300-talen äro senare förfalskningar. Dessa förfalskningar synas alla ha verkställts på det sättet, att på ursprungligen äkta brev texten raderats ut och ersatts med ny text. Namnen på de äkta brevens utfärdare ha därvid bibehållits och de vidhängande sigillen äro följaktligen äkta. Förmodligen ha även de ursprungliga data bibehållits¹.

¹ C. G. Styffe, Framställning af de så kallade Grundregalernas uppkomst, Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar 24 (1864), s. 300 ff.

Riktigheten av Styffes uppfattning i äkthetsfrågan är uppenbar och har aldrig bestritts¹.

Ett av de av Styffe behandlade breven, det med dateringen »uppå tredje året efter stora döden» samt med konungarna Magnus Eriksson och Håkan Magnusson såsom föregivna utfärdare², är skrivet med en från de övriga fyra breven mycket avvikande hand. Det har också i förhållande till dessa rakt motsatt tendens och traderingshistoria. Brevet skall därför tills vidare lämnas å sido³.

Äldst av de övriga ifråga om dateringen är ett av Magnus Ladulås den 28 juni 1288 utfärdat brev⁴. Konungen förlänade till riddaren, »dilecto et fideli nostro», Knut Matsson⁵ gården Tuna, Rystads socken, Åkerbo härad, med alla i brevet specificerade tillägor, däribland tomt och fisken i Motala. Förlänningen gjordes på behaglig tid under formeln »ad tempus, quo gracia nostra exigerit» såsom belöning för tjänst. Brevet uppger sig vara och är försett med konungens ad-causas-sigill. Det är enda gången ett sådant är belagt under Magnus Ladulås. Men det har antagits vara äkta⁶.

¹ Jfr S. Tunberg, *Stora Kopparbergets historia* I, s. 68 ff., H. Fleetwood, *Magnus Ladulås' krona*, HT 1922, s. 201 ff. Däremot har Styffes undersökning icke alltid uppmärksamats. Så är anmärkningsvärt nog ej fallet med den reviderade upplagan av C. G. Styffe, *Skandinavien under unionstiden*, s. 254, angående Tuna i Rystads socken. Såsom ett annat exempel kan nämnas A. Nordén, *Östergötlands järnålder II*, s. 171.

² Tr. Styffe, *Grundregalen*, bil. 10.

³ Se nedan s. 237 ff.

⁴ Tr. DS 2337—38.

⁵ En Knut Matsson, riddare och lagman i Närke, har levat på Magnus Ladulås' tid (DS 748, 767 etc.). Det är därför sannolikt att dennes namn förekommit i det äkta brevet.

⁶ H. Fleetwood, a. a., HT 1922, passim. Däremot har Fleetwood felbedömt brevet innehåll, när han karakteriserar detta såsom »kunglig bekräftelse på enskild persons besittningsrätt till viss egendom» och anser att brevet är av sådan beskaffenhet, att ad-causas-sigill borde användas, om sådant fanns. Brevet är ett förläningsbrev, och det torde icke vara möjligt att anföra något exempel på ett sådant, där ad-causas-sigill kommit till användning. Denna omständighet styrker Fleetwoods huvudtes, att sigillet är äkta. Man har vid förfalskningen haft tillgång till ett dombrev med ad-causas-sigill och måst bibehålla detta, ehuru dess användning stred mot det nya brevet innehåll.

Magnus Ladulås' förläningsbrev på Tuna föreligger även i en förfalskad vidimation, daterad Vånga den 18 juli 1322¹. Den är utställd av svenska rådsmedlemmar och försedd med utställarnas äkta sigill.

Det tredje falska brevet i sviten anger sig vara utfärdad i Tälge av hertig Erik Magnusson den 6 maj 1317². Orsaken till dess tillkomst uppges vara käromål av allmogen i Östkindis härad, som klagat över att frälsemän lade beslag på »Bryttæmarkina med hennes tillhörning, våra och kronans allmänningar både nordan och sunnan Bråviken, öar, holmar och skär i Husaby socken, Jonsberg» med alla därunder liggande, i brevet uppräknade egendomar. Hertig Erik dömde i närvaro av drotsen Mats Kettilmundsson och andra stormän egendomarna med allt vad därtill hörde med öar, holmar och skär, »till kronan evinnerligen att bliva».

Med detta brev har den sista av Styffe konstaterade förfalskningen ett mycket nära sammanhang. Den anger sig vara utfärdad av konung Erik Magnusson den 26 februari 1358 i Skällvik³. Även den skall ha tillkommit efter käromål av allmogen i Östkind. Allmogen hade klagat över, att man »hindrade» den från »våra och kronans allmänningar, som är Bryttæmarkin och andra flere sunnan och nordan Bråviken i Husaby socken och Jonsberg» och flera gods, som uppräknades i hertig Eriks brev. Konungen hade erfarit, att »de allmänningar aldrig kommo med rätt eller laga fång från kronan i vår käre herre och faders konung Magnus' dagar». Han dömde dem därför åter såsom allmänning.

Förläningsbrevet på Tuna och vidimationen av detta av år 1322 äro skrivna på latin och av samma hand. Breven angående Östkindis häradsallmänning, speciellt Jonsberg, av 1317 och 1358 äro skrivna på svenska, och likaledes av en hand. Det erbjuder däremot svårigheter att paleografiskt jämföra de båda latinska och de båda svenska breven med

¹ DS 2337—38.

² DS 2106.

³ Tr. Styffe, a. a., bil. 8.

varandra. Men så långt detta låter sig göras — exempelvis beträffande egennamnen — synes intet avgörande skäl tala mot, att alla breven skrivits av samma hand¹.

¹ Till de av Styffe diskuterade breven skall möjligen läggas ytterligare ett: Magnus Erikssons förläningsbrev till en Johan Andersson, kallad Jul, daterat Söderköping ⁹/₈ 1332 (DS 2940). Förläningen gällde »bona nostra et corone in villa ecclesie Hargh in provincia Akirbo situata». Om man jämför detta brev med de brev, som vid samma tid utfärdats av Magnus Eriksson, äro de paleografiska olikheterna frapperande. Övriga brev under åren 1331—33 förete inbördes så stora likheter, att de måste ha utskrivits av personer, tillhörande samma skrivarskola (DS 2875, 2922, 2947, 3001). Brevet av ⁹/₈ är skrivet av en märkbart yngre hand. Därtill kommer, att pergamentet är så tunt, att vi kunna ha att göra med en palimpsest även i detta fall. Till dessa yttre kriterier komma vissa innehållsmässiga. Magnus Eriksson har i brevet tillagts titeln »Scanie rex». Även om det icke är orimligt, att konungen antagit denna titel efter mötet i Kalmar med upproriska skåningar i juni 1332 (ST 216), förefaller det sannolikt, att förändringen fått anstå till uppgörelsen med holsteinarna i november samma år. (ST 218, DD 2 RX: 403. Jfr ST 220.) Förläningsmottagaren, av konungen benämnd »dilectus familiaris noster et fidelis», är sannolikt identisk med en person, som figurerar i den falska brevsviten (nedan, s. 239 not 1). Slutligen är förläningsformeln »ad tempus, quo gracia nostra exigerit» icke belagd i svenska 1200- och 1300-talsbrev. Den kommer däremot in i samband med unionen i den motsvarande svenska formeln »swa længe war nadh til sigheter» (t. ex. Molbech-Petersen, Udvalg 72, ²⁰/₁₀ 1400, SD 1939, ¹⁷/₄ 1414).

Ett undantag från den sistnämnda regeln finnes. Men detta undantag utgöres av Magnus Ladulås' falska brev ²⁸/₆ 1288. Även ett annat sammanhang mellan detta brev och Magnus Erikssons av år 1332 kan konstateras. Detta sistnämnda har ända sedan medeltiden tillhört samma samling som de fyra ovan diskuterade, såsom falska konstaterade urkunderna (nedan s. 233). Överensstämmelserna mellan Magnus Ladulås' och Magnus Erikssons brev äro vidare formellt så stora, att man måste anta antingen att de utskrivits på en gång eller att det senare utgjort förlaga för det förra. Detta även med hänsyn till de fasta formler, efter vilka tidens urkunder utskrevos:

⁹/₈ 1332

Magnus Dei gracia rex Swecie, Norwegie et Skanie. Omnibus presens scriptum cernentibus salutem in domino sempiternam. Notum facimus quod dilecto familiari nostro et fideli Johanni Andresson dicto Jwl, ex speciali gracia bona nostra et corone in villa ecclesie Hargh jn prouincia Akirbo situata cum

²⁸/₆ 1288

Magnus Dei gracia sweuorum gotorum-que rex vniuersis presentes litteras inspecturis. Salutem in Domino sempiternam. Notum facimus, quod dilecto et fideli nostro Domino Kanuto Mathei filio, militi, ex speciali gracia predia nostra et corone parochie Rytzstadaprouincie Akerbo situata, vulgariter dicta

Tidpunkten och situationen, då de av Styffe konstaterade förfalskningarna kommit till, har icke närmre diskuterats. Styffe var av den meningen, att de hade samme upphovsman som det bekanta Helgeandsholmsmötets beslut, Palne Eriks-son Rosenstråle. De skulle härröra från 1500-talets slut. Anledningen till denna misstanke var, att tvenne av de egendomar, som beröras av de falska dokumenten, gårdarna Tuna och Jonsberg, skulle ha varit i släkten Rosenstråles ägo. »Huruvida han själv fabricerat de falska dokumenterna om Östkind och Åkerbo härads allmänningssjord, kan väl icke med säkerhet utredas; men emedan hans egendomar, Jonsberg och Tuna, däri på ett så framstående sätt förekomma, är det åtminstone sannolikt»¹.

Styffe har icke gått in på frågan, huruvida breven av paleografiska skäl kunna ha kommit till så sent som vid 1500-talets slut. I den punkten framhåller han endast, att »vad som vid granskningen av dessa brev genast faller i ögonen, är handstilens beskaffenhet, vilken i original och vidimation är likadan, men däremot mycket skiljer sig från stilen i verkliga urkunder från slutet av 13:de och början av 14:de seklet»².

omnibus attinenciis et adiacenciis annuimus et concedimus pro fideli serui-
cio nobis ab ipso hucusque exhibito
et in posterum exhibendo ad tempus,
quo gracia nostra exigerit, prohibentes
firmiter et districte, ne quis cuiuscum-
que condicionis aut status fuerit contra
hanc nostram gratiam ipsum impedire
vel molestare presumat, prout nostram
ulcionem regiam duxerit euitandam.
Scriptum ...

almæningxscogha, videlicet Twna ...
et omnibus aliis attinenciis et adiacen-
ciis ... annuimus et concedimus pro
fideli seruiicio nobis exhibito et in pos-
terum exhibendo, ad tempus, quo gracia
nostra exigerit, prohibentes firmiter et
disticte, ne quis, cuiuscunque con-
dicionis aut status fuerit, contra hanc
nostram gratiam ipsum impedire vel
molestare presumat, prout nostram ul-
cionem regiam duxerit euitandam.
Datum ...

Mot alternativet att båda breven tillkommit på samma gång och att följaktligen båda äro falska talar den omständigheten, att Magnus Erikssons brev skrivits av en från de övriga falska breven klart avvikande hand.

¹ Styffe, a. a., s. 303, 315.

² Styffe, a. a., s. 303.

Den falska brevsviten.

Magnus dei gra p[ro]p[ri]us & ceteris p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is
 nota facim[us] q[uo]d dilecti filii n[ost]ri d[omi]ni p[ro]p[ri]i p[ro]p[ri]i filii
 n[ost]ri & ceteris p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is

Magnus Ladulås ²⁸/₆ 1288.

Hancur p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is
 p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is
 p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is

Rådets vidimation ¹⁸/₇ 1322.

Ille ego p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is
 p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is
 p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is

Hertig Erik Magnusson ⁶/₅ 1317.

Erk my guds nåde p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is
 p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is
 p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is

Konung Erik Magnusson ²⁶/₂ 1358.

Magnus dei gra Rex suecie norlvegie & s[an]c[t]e
 sempit[er]na. Nota facim[us] q[uo]d dilecti fam[il]iari n[ost]ri
 hom[ini] n[ost]ri et ceteris in villa ecc[lesi]e s[an]c[t]i p[ro]p[ri]i

Magnus Eriksson ⁹/₈ 1332.

Erk magnus oss k[on]unga my guds nåde noug[er]s o
 marit. unde opno h[er]ne de op[er]e h[er]ne arens apt[er]e p[ro]p[ri]i
 p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]is

Konungarna Magnus och Håkan odat. (1353?).

Den ende, som efter Styffe synes ha yttrat sig i frågan, är Tunberg. Han ställer sig »tillsvidare tvivlande» till Styffes hypotes om Palne Eriksson. Men han »bortser från den intressanta frågan beträffande förfalskningens innebörd och syfte»¹.

Breven låta sig alla handskriftligt datera till tiden omkring 1400, givetvis med den marginal, som måste utmärka alla sådana dateringar. När Styffe tillskrivit Palne Eriksson förfalskningarna, torde han ha underförstått att denne efterhärmat det begynnande 1400-talets skrift. Skäl för ett sådant antagande synes ej kunna anföras. Styffes uppgift, att de båda gårdar, som breven till största delen angå, Tuna och Jonsberg, i slutet på 1500-talet voro i Palne Eriksson Rosenstråles ägo, är ej heller riktig².

Så vitt man kan se, ha de båda godskomplexen Jonsberg och Tuna icke vid något tillfälle varit förenade på samma hand, innan de hamnade i Vasahusets ägo. Privatintresset kan icke ha varit den gemensamma faktor, som drivit fram förfalskningarna. Av helt andra skäl böra emellertid dessa alltjämt ses under gemensam aspekt. Bortsett från de paleografiska likheterna finns samband mellan alla de oäkta

¹ Tunberg, a. a., s. 70 med not 1.

² Jonsberg tillhörde 1543 Ebba Eriksdotter Vasa. Gården ärvdes sedermera av hennes dotter, drottning Margareta Lejonhuvad, och kom från drottningen såsom arv och eget till Gustav, Vasas söner. Vid 1500-talets slut innehades den i förläning av medlemmar av släkten Ulfsparre. (Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden 3:2, s. 837).

Gården Tuna förvärvades 1450 av en medlem av släkten Rosenstråle, Erik Holmstensson (Perg. br. $\frac{27}{3}$ 1450, $\frac{24}{6}$ 1451, RA). Men den förblev sedan endast sporadiskt i släktens besittning. Erik Holmstenssons söner avyttrade den nämligen till Sten Sture d. ä. (Perg. br. $\frac{1}{1}$ och $\frac{21}{1}$ 1492, RA). För en kort tid återkom Tuna i Rosenstrålarnas ägo, när Erik Jönsson, Palnes fader, 1527 genom byte förvärvade gården av Gustav Vasa. (Sehlylanders byten nr 95, KA). Men såsom sturegods vederkändes den av kungen kort före 1550 och förblev sedan i kronans besittning. (Almquist, a. a., 3:2, s. 1065). Anmärkningsvärt är, att det godskomplex, som 1543 var samlat hos Ebba Eriksdotter, förutom Jonsberg med underliggande gods, Björnö, Djäknetorp, Håcklö, Klockarebo, Stockholmstorp, även omfattade tvenne hemman i Vagustad. Det innebär, att godskomplexet i stort är identiskt med det, som vid tiden för Margaretas räfst var samlat hos Katarina Gilikinsdotter och som då under några år var reducerat (SD 1799, 1833, ovan, s. 219 f).

breven. Men detta samband ligger på ett annat plan än privata godsintressen.

Breven inta alla en för förfalskningar unik ställning i det avseendet, att de undantagslöst ha till syfte att bevisa *kronans* rätt gentemot den enskilde.

Beträffande breven av 1317 och 1358 angående Jonsberg och andra egendomar i Östkindis härad är detta syfte uppenbart. Det var vid båda tillfällena allmogen i häradet, som kårade på frälsemännens intrång på allmanningarna. Hertig Erik och senare Erik Magnusson dömde i anledning av käromålen allmanningarna »till kronan evinnerligen att bliva».

I breven angående Tuna är tendensen icke lika framträdande men fullt klar. Alla Magnus Ladulås' kända avyttringar av allmänningjord hade haft formen av rena alldialdonationer¹. Brevet på Tuna, »predia nostra et corone . . . , vulgariter dicta almæningxscogha», är ett *förläningsbrev* med den för 1200-talet i Sverige okända formuleringen »ad tempus, quo gracia nostra exigerit». Vidimationen 1322 av detta förläningsbrev är en ren vidimation. Den innehåller ingenting om att förläningen stadfästas eller förlängts. Om dessa brev hade tillkommit i syfte att styrka privat äganderätt, skulle bestämmelsen om behaglig tid ha undvikits. Denna bestämmelse var däremot nödvändig, om syftet var att bevisa, att godsen varit allmanningar, på vilka kronan *fortfarande* kunde resa anspråk. Meningen med Tunabreven har varit att visa kronans rätt.

I fråga om den förfalskade brevsvitens tradering föreligger ett lika frapperande gemensamt drag som beträffande tendensen till kronans förmån. Breven ha alla traderats i det danska Geheimearkivet, trots att de angå svenska gods, som icke kunna visas ha varit samlade på en hand eller i privata danska händer. Redan under medeltiden har sviten varit samlad och redan då av för alla breven ensartade, nära samtida arkivanteckningar att döma i danskt arkiv².

¹ Rosén, a. a., s. 44 ff.

² Se reproduktion s. 234. Det bör anmärkas, att cirkeln över a i »radhs» i vidimationen 1322 är skada i pergamentet.

De äldsta arkivanteckningarna.

Magnus Ladulås ²⁸/₆ 1288.

Rådets vidimation ¹⁸/₇ 1322.

Hertig Erik Magnusson ⁶/₅ 1317.

Konung Erik Magnusson ²⁶/₂ 1358.

Magnus Eriksson ⁹/₅ 1332.

Alla handla om gods i Östergötland, i Åkerbo och Östkind's härader.

De gemensamma, mycket markerade dragen äro av en sådan beskaffenhet, att breven måste bedömas under gemensam aspekt. Men de äro också sådana, att brevens tillkomst mot bakgrunden av vad som tidigare framhållits knappast kan hänföras till mer än en situation, drottning Margaretas östgötska räfst. Denna händelse infaller vid en tidpunkt, till vilken breven med hänsyn till stilen måste höra. Föras de hit, förklaras också alla egendomligheter i brevsviten. Att den sysselsätter sig med gods i Östergötland och har till ändamål att visa, att gods vid Bråviken och i Åkerbo härad äro gamla allmänningar stämmer överens med de energiska rannsakingarna efter sådana egendomar i samband med räfsten. Åtkomstakterna på de under Margaretas räfst indragna godsen fördes konsekvent över till Danmark. Vi få en förklaring till att förfalskade brev rörande östgötagod's redan under medeltiden samlats där. Den i fallet Grinneby demonstrerade hänsynslösheten med medlen står i samklang med urkundsförfalskningar. Vad man under räfsten i Östergötland sökte, var belägg på att gods någon gång i det förgångna varit krono eller allmänning. Man behövde brev med den tendens, som brevsviten representerar.

De i de förfalskade breven nämnda godsen ha bevisligen alla varit reducerade under drottning Margareta för att efter hennes död återgå.

År 1405 ha vittnen intygat inför häradshövding och häradsnämnd i Åkerbo, att Tuna, »som ligger för åtta attungar jord» med alla tillägor »är gammal kungstreding i vårt härad». På grundval av vittnesmålet dömdes egendomen till kronan¹. Det nämnes icke, varpå vittnesmålet grundats. Ovan har framhållits, att de rannsakingar, som resulterat i häradsdomarna 1405, företagits centralt av fogden eller hans underordnade². Ha dessa rannsakingar lett till, att Magnus Ladulås'

¹ SD 569.

² Ovan s. 218, not 2.

förläningsbrev på »predia nostra et corone parochie Rytzstadha, provincie Akerbo situata, vulgariter dicta almæningx scogha», gällande på behaglig tid och med förteckning på vad som hörde till gården, förelegat för nämnden, har det icke varit svårt för denna att vittna. Både dombrevet och det förfalskade åtkomstbrevet ha — helt i överensstämmelse med vad som annars skedde under räfsten — förts till Danmark. Ehuru någon återgångsdom från kronan icke är känd, har en sådan uppenbarligen kommit till stånd efter Margaretas död. När Tuna i fortsättningen möter i källorna, är det ånyo i frälse ägo¹.

Genom biskop Knuts dombrev den 18 november 1413 veta vi, att Jonsberg med kvarn, Vebbantorp, Klockarebo, en tredjedel i Håcklö samt holmar, som hörde till Håcklö, Stockholmstorp, Perstorp och Björnö reducerats av Esbjörn Djäken, sedan en nämnd vittnat, att det var gammal allmänning². Nämndens vittnesmål har icke grundats på egna hågkomster. Vittnesmålet ursäktas nämligen 1413 med att »nämnden, som förr för Esbjörn vittnat hade, visste inte av konung Magnus' och konung Håkans brev, att de där om rannsakat hade». Man måste då fråga sig, varpå den tidigare nämnden stött sig.

I hertig Eriks brev av 1317, stadfäst av Erik Magnusson 1358, dömes Jonsberg med bl. a. Klockarebo, Stockholmstorp och Perstorp samt »med öar, holmar och skär» »till kronan evinnerliga att bliva». Om man låter Håcklö och Björnö vara innefattade i begreppet »öar», så har brevet rymt allt, som indragits, utom det nu icke identifierbara Vebbantorp³. De förfalskade åtkomstakterna ha bifogats det numera förlorade

¹ Ovan s. 232, not 2.

² SD 1833.

³ Dombrevet 1413 innehåller en motsägelse så till vida, att det å ena sidan framhålles, att *häradet* hade ingen rätt till Jonsberg, å andra sidan upplyses, att Esbjörn Djäken och hans underfogde, Jösse Martensson, förvaltat egendomen under den tid, den varit indragen. Det förra alternativet skulle tyda på häradsallmänning, det senare på kungstreding. Talet om häradsallmänning kan vara influerat av det brev, som 1413 uppenbarligen företeddes som bevis (se nedan s. 231 f.). Det bör emellertid nämnas, att de i det föregående behandlade, falska breven angående Jonsberg innehålla en liknande motsägelse. I dem anges nämligen *allmogens* käromål över frälsets intrång som orsak till hertig Eriks och kung Eriks domar till kronan.

dombrevet och på det sättet hamnat i drottning Margaretas danska arkiv.

Uppkomsten av den förfalskade brevsvit, som ännu förvaras i det danska riksarkivet, förklaras, om den sättes i samband med Margaretas räfst. Breven ha då tjänat ett verkligt praktiskt syfte. Eftersom breven angå gods i olika härader, är det knappast enbart ett snävt lokalintresse, som varit drivfjädern. Att breven tillkommit centralt, därpå tyder även de paleografiska likheterna samt det faktum, att upphovsmannen till sitt förfogande haft gamla kungaurkunder av olika slag. Allt pekar icke endast på Margaretas räfst utan även på Esbjörn Djäken — och kanske biskop Jakob av Bergen, som vid den kritiska vändpunkten 1404 stod vid fogdens sida.

Men kronans representanter voro icke ensamma om sina metoder. Dessa äro snarast att beteckna som fortsättning på dem, som Bo Jonsson och hans fogdar tillämpat vid sina godsförvärv. Möjligheterna voro störst att använda dem för den part, som förde kronans talan, sedan räfsten 1404 lagts i fogdens händer. De blevo ånyo störst för frälseklasserna, sedan de 1413 kommit att behärska räfstetingen även i Östergötland. Mot den bakgrunden skall man se räfstetingsdomen angående Jonsberg sistnämnda år.

I denna omtalas, att den nämnd, som tidigare vittnat till kronans förmån, gjort detta därför att den »visste inte av konung Magnus' och konung Håkans brev att de där om rannsakat hade». Konungarna hade nämligen då dömt de ifrågavarande godsen till en »Johan Andersson och hans arva till evärdeliga ägo». Denna tidigare dom vidfästes domen av 1413 enligt dennas ordalydelse men saknas nu där. Ett konungarnas Magnus och Håkans brev, tillkommet efter käromål av »vår älskelige sven Johan Andersson» och rörande exakt samma gods som 1413 års dombrev, är emellertid bevarat. Däri uppges, att en allmän uppgörelse kommit till stånd på en herredag i »Alraekki», d. v. s. Arkö, »uppå tredje året efter stora döden»¹. Dateringen skulle bli 1353, medan Magnus och Håkan blevo samregenter först 1361.

¹ Tr. Styffe, a. a., bil. 10.

Brevet är förfalskat¹. Men det skiljer sig i väsentliga avseenden från de tidigare behandlade falska breven. Ehuru även detta brev torde ha skrivits under 1400-talets förra hälft, skiljer det sig paleografiskt från de övriga. Det har vidare traderats i svenska arkiv, icke i det kungliga danska. Därmed överensstämmer den i jämförelse med de övriga breven rakt motsatta tendensen. Brevet avser att visa den privata äganderätten gentemot kronans och häradets anspråk.

Att ett samband existerar mellan detta brev och 1413 års räfstetingsdom är uppenbart. Det sätt, på vilket egendomarna uppräknas i de båda källorna, är belysande nog:

Det falska brevet.

Jowansbaergh ok Jowansberghæ
qwaern ok Vibyornathorpp ok
Klakkarabodha ok een thridiung
ij Hoklom ok the holma ther
vnder liggia ... Tha tokom wi aff
hans swær Algote ij Gillir Helrom
oppa Brythia mark ij thorp ffore
Stockholm thorp ok fore een gardh
ij Pedharstorpp ok ther thiil vnt-
hom wi hanom Byørnøna til
æwerdelica ægho.

Räfstetingsdomen 1413.

Joansbærgh ok Joansbærgha
qwærn, Wibiornathorp, Klokkara-
bodha ok en thridhiung i Haklom
ok the hollma ther vnder liggia
ok vppa Stockholmsthorp ok en
gardh i Pæthersthorp ok Biornøna.

Den närmast till hands liggande förklaringen till detta samband är att det i räfstetingsdomen åberopade »konung Magnusa och konung Håkans brev» är identiskt med den ännu bevarade falska urkunden. Dennas upphovsman torde ha känt till, varpå den tidigare domen till kronans förman grundats. Bevisen hade utgjorts av hertig Eriks och kung Erik Magnussons dombrev. Skulle ett bärande motbevis åstadkommas, måste detta utgöras av ett dombrev, utfärdat senare än dessa men dock före konung Albrekts tid. Upphovsmannen har gått konsekvent fram i kungalängden. Efter Erik Magnusson följde Magnus Erikssons och Håkans samregering. Genom deras brev upphävdes de tidigare domarna. Gentemot dessas fram-

¹ Styffe, a a., s. 303 f.

hävande av att de tillkommit efter allmogens käromål, var det nu en frälseman, som kärade på allmogen.

Men upphovsmannen har icke helt kunnat bortse ifrån, att vissa av de aktuella egendomarna legat på gammal allmänning, en omständighet, som visar att dessas ställning verkligen var dubiös. Det gällde endast att skaffa bevis i ena eller andra riktningen. Meningen i det förfälskade brevet är uppenbarligen, att rannsakingarna under Magnus Eriksson och Håkan blottat, att vissa egendomar, Stockholmstorp, Pers-torp och Björnö voro gamla allmänningar. Magnus och Håkan tillåto emellertid Johan Andersson att behålla dem mot att ersättning lämnades i »Brytiamarken» av dennes »svär». Någon motsägelse mellan det falska brevets uppgifter och räfstetingsbrevets referat av ett Magnus och Håkans brev existerar därför icke ¹.

Magnus' och Håkans falska brev hör varken handskriftligt eller i fråga om syfte och tradering hemma i den falska brevsvit, som i denna undersökning tidigare stått i förgrunden. Denna brevsvits syfte har varit att skaffa bevis i fall, där man misstänkt gamla allmänningar utan att konkreta bevis varit förhanden. Den utgör en rest från Esbjörn Djäkens östgötaräfst. Men brevet är ett tecken på, att räfsten och de

¹ Styffe, a. a., s. 304 f., anser däremot, att det falska brevet satts upp efter räfstetingsdomen och på grundval av denna. Det i räfstetingsdomen åberopade Magnus' och Håkans brev skulle ha varit ett annat, äkta brev, som gått förlorat. Möjligheten får hållas öppen, även om den förefaller mindre sannolik. Det bör emellertid anmärkas, att pikturen i detta brev till skillnad från den i de övriga kan inge misstanke om senare efterhärkning.

Den väpnare Johan Andersson, som omnämnes i Magnus' och Håkans falska brev liksom i räfstetingsdomen, har levat vid tiden för det falska brevets datering. Han har varit hemmahörande i Östergötland (RAP 606, 1851). Ett av honom utfärdat brev är daterat just på Arkö ^{22/7} 1357 (RAP 321). Denne Johan Andersson är troligen identisk med »Johan Andersson dictus Jul» i 1332 års brev (jfr RAP 1199 med RAP 2724, ovan s. 229, not 1). Hur hans egendomar kommit i Katarina Gilikinsdotters händer är oviss. Katarina var dotter till Gilikin van Pytten (SD 284), som var besutten i Sverige så tidigt som 1362 (RAP 567, 1826) samt befryndad med Filip Karlsson och Magnus Ragvaldsson (SD 284, 463, 635). Hennes talan på räfstetinget 1413 fördes av riddaren Nils Gustafsson.

metoder, som tillämpades under denna, icke få bedömas som en isolerad företeelse, endast utmärkande för Margaretas starka kungadöme och dess redskap.

10.

Esbjörn Djäkens fögderi är det enda område, där källmaterialet tillåter inblickar bakom de officiella dombrevens torra konstateranden av fakta. Motsättningen mellan fogdarnas intressen och intentioner i räfsteftagan och frälseklassernas framträder klart. Man får besked om räfstetingens stora roll och den avgörande betydelse, som deras sammansättning måste ha haft redan vid tiden för reduktionsbeslutets tillkomst. När räfstetingen försvinna eller få en med Margaretas eller fogdarnas intentioner överensstämmande sammansättning, ha fördämningarna brustit. Orsakerna till Östergötlands särställning med avseende på det bevarade materialet äro främst att söka i de komplicerade förhållanden, som de gamla folkungagodsens och allmänningarna skapade, men också i Esbjörn Djäkens person och ställning.

Helt utan motsvarighet i andra delar av landet är emellertid ej östgötaräfssten¹. De räfsteting, som under år 1409 ägde rum i Uppland och Södermanland, följde visserligen i stort sett de tidigare formerna med frälserrepresentation. Men de bevarade dombreven avslöja, att dessa räfsteting föregåtts av en aktivitet från fogdarnas sida, som varit om icke av

¹ De rannsakingar, som äro kända från Småland 1405, begränsades liksom de samtida i Östergötland till häraderna. Men här uppträdde lagmannen, som i Östergötland skjutits undan, vid domhavandens sida. Den sistnämnde utgjordes också endast i ett fall av häradshövdingen, eljest av en annan inom häradet boende frälseman. Se SD 563, ¹⁹/₃ 1405 (Västbo), 575, ⁸/₄ 1405 (Västra härad), 596, ⁶/₆ 1405 (Sunnerbo), 600—01, ¹¹/₆ 1405 (Västbo). — Räfsten i Finland, som ägde rum under de första månaderna av år 1405, har troligen planerats tidigare. Den företogs efter de gamla formerna med Sten Bengtsson som domhavande och under medverkan bl. a. av Åbobiskopen och lagmannen Klas Fleming. Kärande på kronans vägnar var konungens hovmästare Jösse Due (SD 517—18, 520—21, 523—26, 535—36, 542, 546, 558, 562, 571—74, FMU 1201, 1203, 1210—11).

samma intensitet så dock av liknande tendens som i Östergötland. Fogdarna ha icke endast på räfstetingen rest anspråk på förment skatte¹. De ha också under den period, som föregått tingen, utan dom dragit in sådant, som de ansett vara reducibelt. Däri ligger en likhet med förhållandena i Östergötland. I Uppsala kärade Klara klostrets syssloman på jord, som fogden Anders Ingvarsson »hade från klostret tagit och lagt under en avelsgård till Stockholms hus»². På samma sätt angreps Anders Ingvarsson på de räfsteting i Södermanland, som berörde Stockholms län. Han hade »avkänt och avhävdad» domkyrkan i Strängnäs dess besittningar i Hölö socken »utan lag och utan dom»³. Klaus von Zamow, som gjorts till fogde på det av drottning Margareta 1404 förvärvade Gripsholm⁴, hade föregripit räfstetingen i sitt län (Selebo, Åkers och Öster Rekarne med Villåttinge härad). Han hade »tagit av domprosten till skatt» egendomar, trots att de voro bytta mot frälse⁵. Hövitsmannen på Nyköping, Nils Svarteskåning, hade »utan lag och utan dom» lagt gammalt frälse under skatt⁶.

Men denna aktivitet från fogdarnas sida har i motsats till vad fallet var i Östergötland hämmats 1409 av räfstetingen. I Esbjörn Djäkens fögderi har den fått löpa linan ut till Margaretas död. Resultatet se vi i återgångsdomarna, som blevo följden av Eriks av Pommern förordning 1413. Medan återgångsdomar helt saknas eller äro mycket tunnsådda från andra stift⁷,

¹ Av de enskilda dombreven, som direkt angå frågan om återgång från frälse till skatte eller krono, ha i Uppsala 13 av 24, i Strängnäs 27 av 36 gått fogdarnas käromål emot. Det gällde både gods under kyrkan och under det världsliga frälset. Siffrorna bygga på de i SD tryckta domarna jämte dombrev Uppsala ⁸/_s 1409 (perg.-br. i Stora Kopparbergs A.B., fotostat i Dipl. Kom.), Uppsala ¹⁸/_o 1409 (E726, RA), Strängnäs sept. 1409 (Ekerö kyrkoarkiv K I:1, fotostat i Dipl. Kom.).

² SD 1135.

³ SD 1188, 1191.

⁴ SD 450—51, 534.

⁵ SD 1113.

⁶ SD 1128. Se vidare SD 1117, 1148, 1161.

⁷ Från Strängnäs-, Skara-, och Västeråsstiften ha inga räfstetingsdomar från åren 1413—14 bevarats, som till frälse återdömt tidigare reducerade

möter ett omfattande material av detta slag från Linköpings. Återgångsdomarna gälla här både kyrkliga institutioner¹ och medlemmar av det världsliga frälset².

Det är också främst från Östgötastiftet, som den reaktion, vilken ledde fram till 1413 års räfstetingsförordning, är känd. I återgångsdomarna i Linköpingsstiftet riktas anklagelserna mot fogden Esbjörn Djäken och hans underfogdar. Dessa ha »utan rätt och laga dom» lagt gods under kronan. De dömdes ofta till böter »för våldet». Enligt räfstetingsdomarna hade Esbjörn gjort sig skyldig till våld även av annat slag. Vid räfsteting med Lysings härad omvitnades, att han hållit en bonde i stocken i 10 veckor för att förmå denne att avyttra sitt gods³. I de från kyrkligt håll emanerande källorna angripes Esbjörn Djäken genomgående för sin hårda framfart⁴. De tidigare mot honom från linköpingskapitlet riktade anklagelserna ha förallmänligats i samband med reaktionen 1413—14. Domen över honom är sällsynt enhällig. Bakom

egendomar, även om angrepp på fogdarna i samband med de av räfstetingen avdömda privata tvisterna ej saknas (Strängnäs: SD 1743, 1747—48, 1876, 1888—89; Skara: SD 1752, 1756, 1761, 1877—78, dombrev ⁵/₇ 1414, Örnhielms dipl. IX f. 1236, RA, jfr SD 1353, 1980; Västerås: SD 1750—51, 1754). Från ärkestiftet föreligga ett fåtal återgångsdomar (SD 1749, 1767, 1769, 1950).

¹ SD 1791, 1816, 1829—30, 1842, 1844—48, 2 dombrev ²/₂ 1414, Örnhielms dipl. IX f. 1242, 1255, RA, SD 1894, 1897—98, 1900, 1905, 1908.

² SD 1799, 1803, 1828, 1833, 1839, 1890. En egendomlighet i de östgötska räfstetings sammansättning, som ej synes kunna tillfredsställande förklaras, må anmärkas. På de första tingen, som höllos i Söderköping, voro först den tidigare fogden i Västerås, Jösse Finnsson, sedan lagmannen Ivar Nilsson kungsdombhavande (SD 1791, 1794, 1799, 1803). Därefter inträdde biskop Knut med Ivar Nilsson som bisittare. Söderköpingstingen avvika från övriga, genom stockholmsförordningen tillkomna ting därigenom, att biskopen icke var kungsdombhavande, ej ens närvarande. Om häri legat en motsättning är ej möjligt att avgöra. Observeras bör emellertid, att enligt stadgan de utsedda deltagarna i räfstetingen hade rätt att utse ersättare, om förhinder uppstod. Dessutom gå alla de av Jösse Finnsson och Ivar Nilsson avkunnade domarna i samma riktning som sedermera biskop Knuts. Fronten har varit gemensam mot Esbjörn Djäken.

³ SD 1903.

⁴ Ovan s. 203 f.

östgötafogden skymtade emellertid för samtiden drottning Margaretas gestalt. Och man förstår orsaken härtill.

Skärpningen i kronans krav i samband med räfsten 1399 kom till synes under drottningens personliga uppehåll i Östergötland. Det motstånd, som då mötte från rådsretsens sida, gav henne anledning att utverka påvebullen av 1401. Den avgörande vändpunkten i reduktionen kom 1404 under hennes nya uppehåll i Östergötland, då fogdarna erhöilo fria händer genom hennes bemyndigande. Drottningen åtföljdes av biskop Jakob Knudsen av Bergen. Denne tillhörde hennes gunstlingar. Han hade hela sin karriär att tacka henne för. Ännu 1398 hade han varit presbyter, då han genom Margaretas förmedling av påven utnämndes till prost i Roskilde¹. Genom samma beskickning till påvestolen, som utverkade 1401 års bulla med tillåtelse att dra in avsöndrade gods, uppnådde Jakob utnämningen till biskop i Bergen². Kort efter uppehållet i Sverige förflyttades han av påven till biskopsstolen i Oslo³. Det förtroende, han åtnjöt hos Margareta vid tiden för uppehållet i Östergötland 1404 framgår av hennes instruktion för kung Erik vid dennes avresa till Norge, sannolikt tillkommen under uppehållet i Jönköping i november nämnda år. Biskop Jakob hade då rest i förväg till Norge och hade där bl. a. order att återkalla alla förlänings- och frälsebrev⁴.

Biskop Jakob, Margaretas förtrogne, har aktivt ingripit i östgötaräfstén vid Esbjörn Djäkens sida. Han har medverkat till att förmå bönderna att vittna till kronans favör gentemot kyrkan. När linköpingskanikerna klagade hos drottningen över Grinnebys indragning, fingo de enligt sin egen berättelse endast till svar, »quod prefecti sui sibi persuasissent, quod bona eadem ad coronam regiam spectarent»⁵. Drottning Margareta har demonstrerat ett blint förtroende för Esbjörn Djäken. Förtroendet har bestått under alla de följande åren efter 1404.

¹ APD 905—06.

² APD 990—92.

³ DN XVII:342.

⁴ DN XI:110.

⁵ Perg.-br. ²⁵/₃ 1413, RA, ovan s. 222 med not 4.

Margaretas hållning har medfört, att oppositionen även vänt sig mot henne. I Vadstenadiariets ovan anförda notis under år 1399 framställes drottningen som den drivande kraften, när det gällde att dra in gården Vadstena till kronan. Hon hindrades av det svenska rådet¹. Vid ett par tillfällen framträder drottningen själv, ej Esbjörn Djäken eller hans underfogdar, i räfstetingsdomarna 1413 såsom ensam ansvarig för olaga och orättvisa indragningar. De uppges ha skett, sedan Margareta »kom till riket»². En svensk annalist har vid noterandet av drottningens död och Eriks tillträde som ensam regent 1412 om konungen tillagt, att han befriade Östergötland från de värsta tyranner, nämligen Esbjörn Christernsson och dennes underfogde, Peter Andersson³.

Steget bort från det av frälset behärskade räfstetinget visade sig 1404 ha allvarliga konsekvenser. De ansatser, som samtidigt kunna skönjas i andra delar av landet, visade en allmän tendens hos drottningen att stödja fogdeväldet på rådsaristokratiens bekostnad. Drottningens uppträdande har väckt farhågor. Dessa ha icke blivit mindre hos dem, som närmre kunde iaktta förhållandena i Östergötland.

Sambandet mellan drottning Margaretas person och Esbjörn Djäkens metoder i den samtida uppfattningen framträder också i linköpingsbiskopens och hans kapitels reaktioner. I stiftet stodo från början biskop och kapitel i stark motsättning till varandra. Biskop Knut har av kapitlet till en början ansetts för mycket befrämja den världsliga maktens intressen. Kapitlet har bl. a. klagat över, att biskopen icke med kraft vände sig mot de lekmän, som förgrepo sig på kyrkans egendom och inkomster⁴. Denna motsättning har helt upphört efter drottning Margaretas uppehåll i Östergötland 1404. Efter denna tid ha biskop och kapitel gått samman icke minst i klagomålen över lekmännens övergrepp.

Omsvängningen har förklarats så, att Margareta person-

¹ Ovan s. 214.

² SD 1845, jfr 1847.

³ SRS I:1, s. 60.

⁴ Brillioth, a. a., s. 284 f.

ligen lyckats förlika de stridande parterna¹. Uppfattningen är riktig — fast på ett helt annat sätt än man menat. Farhågorna inför drottningens politiska kurs med stöd åt fogdarnas åtgärder har drivit över Knut Bosson, förutom biskop medlem av den världsliga stormannafraktion, som troligen förlorat mest på räfsten, till hans kapitelts synpunkter. Det är dessa han i fortsättningen helt delar.

Efter denna tid gå biskop och kapitel till gemensam attack mot fogdeväldet. I en skrivelse från domkapitlet till rådet i november 1409 talas om fogdarna, som »per prava sua laycalia judicia» angripa kyrkans »bona mobilia et immobilia»². Skrivelsen är daterad knappa två veckor efter det att domkapitlets aktion i Grinnebyaffären resulterat i det första av de nya vittnesmålen, Hemming Ryds' av den 14 november 1409³. Reaktionen mot »lekmannadomstol», som bottnade i kapitlets egna aktuella erfarenheter, gjordes bekant för rådet. Den förallmänligades 1412 genom arbogamötets beslut⁴. Den 25 mars 1413 daterades i linköpingskapitlet den utförliga berättelsen om Grinnebys reducering, sedan de insamlade vittnesmålen förelegat kompletta i två år⁵. Orsaken till den nya aktiviteten är kunskap om den förestående förändringen i samband med Eriks av Pommern ankomst till Sverige. Den 9 april följde konungens nya räfstetingsförordning, som skulle gälla även i östgötastiftet. Esbjörn Djäkens inflytande har helt upphört till förmån för biskop och lagman⁶. De nya räfstetingen under biskopens ledning blevo stora uppgörelser med hans förvaltning.

Linköpingskapitlet har icke stått isolerat. Dess agitation har vänt sig till rådet. Den har påverkat kyrkomötet 1412. Källäget är emellertid sådant, att man endast får upplysningar

¹ Brilioth, a. a., s. 292 ff.

² SD 1220.

³ Ovan s. 223.

⁴ Ovan s. 200.

⁵ Ovan s. 222 f.

⁶ Esbjörn Djäken synes däremot någon tid ha suttit kvar som fogde på Rumlaborg (SD 2002).

om den kyrkliga reaktionen. Men man har väl rätt att förmoda, att biskop Knut Bossons anförvanter inom den världsliga aristokratien delat hans farhågor. Drottning Margaretas och Esbjörn Djäkens östgötaräfst drabbade även det världsliga frälset.

Från tillkomsten av Nyköpings recess till Eriks av Pommerns förordning 1413 meddela källorna ingenting om opposition mot räfsten som sådan, ej heller mot räfstetingen i den form, som de fått 1396. Oppositionen vände sig i stället mot ett speciellt håll, mot de av fogdarna tillämpade metoderna vid räfstens genomförande. En representant för fogdekategorien sådan som den av Margareta högt betrodde Esbjörn Djäken skiljer sig säkert ej mycket från sin samtid. Under den föregående tiden hade ständiga angrepp riktats mot kung Albrekts länsmän, mot Bo Jonsson, hans anhängare och fogdar för övergrepp både mot enskilda och mot ett helt förvaltningsområde. Det var en reaktion mot ett godtycke, förorsakat av den svaga kungamakten, som gett de lokala förvaltningsorganen för fria tyglar. Reaktionen omhuldades av drottning Margaretas regim. När drottningen och Esbjörn Djäken i sin tur blevo utsatta för liknande beskyllningar, var det icke därför att de infört någonting mera eller nytt ifråga om hänsynslöshet. Det nya bestod däri, att metoderna icke längre användes av en av den centrala regeringsmakten okontrollerad lokalförvaltning utan av kronans representanter. De hänsynslösa metoderna hade tagits i den starka furstemaktens tjänst.

Jerker Rosén.